

**КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**В.С.Степанков, В.А.Дубінський**

# **НОВА ІСТОРІЯ КРАЇН АЗІЇ ТА АФРИКИ**

*(Навчально-методичний посібник  
для студентів історичного факультету заочної форми  
навчання )*

**Кам'янець-Подільський  
2006**

УДК 94 (470+571) „15-19”

ББК 63.3 (4)

С 79

Рецензенти

Копилов С.А. – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри  
всесвітньої історії Кам’янець-Подільського державного  
університету;

Петров М.Б. – кандидат історичних наук, професор кафедри історії України  
Кам’янець-Подільського державного університету;

Малий В.В. – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Росії й  
спеціальних історичних дисциплін Кам’янець-  
Подільського державного університету.

Степанков В.С., Дубінський В.А.

С. 79 Нова історія країн Азії та Африки (навчально-методичний посібник для  
студентів історичного факультету заочної форми навчання) – Кам’янець-  
Подільський: Кам’янець-Подільський державний університет, редакційно-  
видавничий відділ, 2006.

Методичний посібник призначений для студентів історичних  
факультетів ВНЗ. Він містить навчальну програму курсу, плани семінарських  
занять, джерела до них, методичні поради студентам у підготовці до них,  
питання для самоконтролю, списки рекомендованих джерел і літератури. В  
ньому також подано теми рефератів і методичні поради до їх написання, тему  
аудиторної контрольної роботи й методичні рекомендації для її виконання,  
питання до заліку й методичні поради до його складання, питання до іспиту й  
рекомендації щодо підготовки до нього, термінологічний словник,  
біографічний показник, хронологічну таблицю, список основних джерел і  
літератури до курсу.

УДК 94 (470+571) „15-19”

ББК 63.3 (4)

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Кам’янець-  
Подільського державного університету, протокол № , від 31 жовтня 2006 р.

## Зміст

Вступ.....	
Навчальна програма курсу „Нова історія країн Азії та Африки.....	
Методичні поради для підготовки семінарських занять.....	
Плани семінарських занять, тексти джерел до них, методичні поради, списки пропонованих джерел і літератури.....	
Теми рефератів й методичні поради до їх написання.....	
Аудиторна контрольна робота й методичні поради до її виконання.....	
Питання до заліку й методичні поради для його складання.....	
Програма до іспиту й рекомендації щодо підготовки до нього.....	
Термінологічний словник.....	
Біографічний показник.....	
Хронологічна таблиця.....	
Список основних джерел і літератури до вивчення курсу.....	

## Вступ

Самостійна робота студентів – важлива частина професійної підготовки майбутніх педагогів. Тому головне завдання посібника – допомогти їм грамотно організувати свою навчальну діяльність з курсу „Нової історії країн Азії та Африки”, забезпечити її ефективність. Ці цілі й визначили його структуру. Посібник ділиться на дві частини: інформаційну і методичну.

Інформаційна частина являє собою навчальну програму з курсу „Нової історії країн Азії та Африки”, плани семінарських занять, тематику рефератів, питання заліку з нової історії країн Азії та Африки та іспиту. Вона спрямована на практичну реалізацію принципу системності в навчанні.

Методична частина включає в себе наступні моменти:

1. Методичні поради щодо підготовки до семінарських занять, написання рефератів з даного курсу, виконання контрольної роботи, підготовки та складання заліку й іспиту;
2. Орієнтовні пам'ятки щодо виконання певних видів самостійної роботи студентів: робота над текстом історичного документу, складання конспектів, характеристики історичних діячів;
3. Перелік джерел і літератури до курсу нової історії країн Азії та Африки, до контрольної роботи, семінарських занять.

Вибір даних моментів зумовлений необхідністю розв'язання таких дидактичних завдань:

- забезпечити орієнтацію студентів у змісті кожної теми та концентрацію їх уваги на головному;
- організувати і систематизувати самостійну роботу студентів з науковою літературою;
- забезпечити поетапність засвоєння професійних знань і вмінь шляхом організації різних видів діяльності за допомогою системи адекватних дидактичних завдань.

Логічний взаємозв'язок інформаційної та методичної частини посібника дозволяє в повній мірі реалізувати на заняттях і в організації самостійної роботи принцип ефективності в навчанні, розв'язувати завдання інтелектуального розвитку студентів, виховання їх професійної спрямованості та готовності до педагогічної праці.

# НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА

## курсу „Нова історія країн Азії та Африки”

### ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Курс „Нової історії країн Азії та Африки” охоплює хронологічні межі з середини ХУІІ ст. до 1918 р. (часу завершення Першої світової війни). Враховуючи стан української та зарубіжної методології історичного пізнання, укладач програми виходив із того, що її зміст має спрямовуватися на об'єктивне з'ясування як історії окремих народів і країн, так і загально регіональних чи цивілізаційних процесів, явищ і подій минулого. А відтак намагався уникнути механічної заміни формаційного підходу у вивченні історії на цивілізаційний чи якийсь інший. Вважаючи, що жоден з відомих методів пізнання не є універсальним і не може претендувати на виняткове право осягнення історичної правди, зроблено спробу використати окремі складові різних підходів: стадіально-формаційного, культурологічного, цивілізаційного й інших. Як основу історичного пізнання, програма передбачає застосування історичного методу. Водночас велика увага приділена використанню історико-генетичного, проблемно-хронологічного, порівняльно-історичного, історико-реконструктивного, історико-типологічного, синхронного, реставраційного й інших методів.

З другої половини 90-х рр. ХХ ст. у шкільному курсі всесвітньої історії окреслилася негативна тенденція до заміни тем, що передбачали вивчення історичного розвитку провідних країн чи головніших подій, узагальнюючими темами епізодичної історії регіонів та материків. Вона таїть небезпеку, по-перше, перетворення історичної науки у примітивну соціологію, а по-друге, формування в учнів погляду на нову історію як на позбавлену цілісності, внутрішнього зв'язку й розвитку строкату суміш різномірних процесів, подій і явищ. Всупереч цій тенденції, складена програма курсу робить акцент на вивчення окремих історії провідних країн як типологічних зразків найбільших цивілізаційних систем Азії та Африки й визначальних процесів.

**Предмет** „Нової історії країн Азії та Африки” передбачає вивчення політичного, соціального, економічного, конфесійного й культурного розвитку народів, держав і країн обох материків, що дозволяє з'ясувати специфіку локальних цивілізацій у період із середини ХVІІ ст. до 1918 року.

**Мета курсу** полягає у засвоєнні студентами закономірностей та особливостей розвитку етносів, суспільств і локальних цивілізацій Азії та Африки як органічної і нерозривної складової розвитку світової цивілізації. Його основні **завдання** наступні:

- вияснити прикметні риси локальних цивілізацій Азії й Африки;
- висвітлити причини відставання на ХVІІ-ХVІІІ ст. соціально-економічного й політичного розвитку азійсько-африканських цивілізацій від європейської;
- виявити спільне і відмінне у розвитку феодальних і зародження капіталістичних відносин на Сході та Європі;

- з'ясувати закономірності й специфіку розвитку етносів і становлення націй;
- розкрити роль ісламу, буддизму, індуїзму, конфуціанства й інших релігій та ідеологічних систем у політичному й духовному житті народів, націй і суспільств;
- висвітлити основні риси розвитку культури; ментальності народів;
- вияснити відмінності ментально-психологічних типів особистостей у різних локальних цивілізаціях;
- показати конкретно історичний розвиток країн, визначальних процесів, явищ, подій;
- з'ясувати процес становлення колоніальної системи, відзначити її місце і роль у розвитку світової цивілізації;
- висвітлити зміст та форми національно-визвольної і соціальної боротьби;
- вияснити роль різних системоутворюючих факторів: природного середовища, типу культурно-господарської діяльності, методу передачі інформації у розвитку цивілізацій Азії та Африки;
- розкрити особливості модернізації країн Сходу;
- вдосконалювати уміння студентів працювати із джерелами;
- домогтися опанування студентами хронології основних наукових понять;
- закріпити навички студентів працювати з історичною картою.

Курс „Нова історія країн Азії та Африки” займає важливе місце у системі гуманітарних наук. Він дає можливість вийти за межі світоглядних засад європоцентризму, осягнути цілісність розвитку світової цивілізації, збагнути в основних рисах його головніші закономірності, роль різноманітних факторів. Він знаходиться у тісному взаємозв'язку з іншими навчальними дисциплінами, зокрема з історією України. Наприклад, висвітлення відносин України з Османською імперією у XVII – поч. XVIII ст. дозволяє вияснити їх роль у політичному розвитку Східної і Південної Європи. Неможливо розкрити механізм функціонування державних інституцій азійських і північно-африканських країн, роль обшин, з'ясувати типологію держави, стан розвитку культури, роль релігії без використання наукового доробку стародавньої і середньовічної історії. Нова історія країн Європи та Америки допомагає зрозуміти процес творення колоніальних імперій, наслідки цивілізаційного впливу Заходу на розвиток народів і країн Азії та Африки; визначити спільне і відмінне у революціях Сходу й Заходу.

Важливу роль у вивченні предмету відіграє культурологія, котра вивчає зв'язок традиційних культурно світоглядних основ із сучасним станом культури; співвідношення культури з економікою, політикою, ідеологією; морально-етичні системи релігій, містицизм. Існує тісний зв'язок із політологією і соціологією, які дозволяють глибше осягнути цивілізаційну специфіку азійських та африканських політсистем, політичних культур, соціальної структури суспільств, роль еліти й бюрократії, природу етнічних і національних конфліктів, геополітичного фактору тощо. У жодному випадку

не можна ігнорувати значимості економічних дисциплін, досягнень літературознавців, доробку соціальної психології.

Важливу роль у вивченні курсу відводиться самостійній роботі студентів (особливо на заочній формі навчання). Вона передбачає опрацювання джерел та наукової літератури, вивчення фахового понятійного апарату й хронології, опанування навичок роботи з історичною картою, написання рефератів із визначеної тематики.

Передбачаються різні форми поточного контролю: опитування на семінарах, проведення колоквиумів, контрольних робіт і співбесід, написання рефератів. Залік проводиться у кінці 5-го семестру, екзамен – 6-го семестру.

Для підготовки студентів до семінарів розроблено плани занять із методичними рекомендаціями, списками рекомендованих джерел й наукової літератури. Визначено тематику колоквиумів та перелік їхніх питань, підготовлено варіанти контрольної роботи, складено список питань, які виносяться на самостійне опрацювання й програму іспиту.

Вивчивши курс „Нова історія країн Азії і Африки”, **студент повинен знати:**

- основні закономірності й особливості соціально-політичного й економічного розвитку азійського й африканського материків та їхніх локальних цивілізацій;
- історію конкретних (передбачених навчальною програмою) країн та народів;
- основні риси розвитку культури;
- роль ісламу, буддизму, конфуціанства й інших релігій та морально-етичних вчень в розвитку країн, народів, націй;
- сутність колоніалізму та його вплив на розвиток країн і народів Азії та Африки;
- життя і діяльність найвизначніших історичних постатей;
- хронологію;
- понятійний апарат;
- теми, що вивчаються у шкільному курсі „Всесвітньої історії”.

**Студент повинен уміти:**

- аналізувати соціально-політичні й економічні процеси, що відбувалися в країнах Азії та Африки у новий час; співставляти їх з подібними процесами у країнах Європи й Америки;
- вільно володіти одержаними знаннями, формулювати власні думки, робити аргументовані висновки, дискутувати;
- працювати із джерельним матеріалом, використовувати його при висвітленні тих чи інших питань;
- розробити уроки з нової історії країн Азії та Африки, тематика яких передбачена шкільною програмою „Всесвітня історія”;
- володіти історичною картою, працювати з контурними картами;
- користуватися набутими знаннями у виховній роботі з учнями.

Навчальна програма складена на основі програми „Нова і новітня історія країн Азії та Африки” із спеціальності „Історія” для педагогічних

інститутів (К., 1993) та „Новая история стран Азии и Африки”  
(Екатеринбург, 2003).



# ЗМІСТ КУРСУ

## 1. Вступ

Предмет, завдання і структура курсу „Нова історія країн Азії та Африки”. Історія народів Азії та Африки – складова частина всесвітньої історії. Проблема періодизації й хронологічних меж. Спроба вийти за межі формаційного монізму. Пошук нових методологічних підходів: цивілізаційна парадигма. Наукове й практичне значення курсу. Сходознавство України. Нова історія країн Азії та Африки у програмі середньої школи.

Основні джерела, підручники, посібники та наукова література.

## **КРАЇНИ АЗІЇ ТА АФРИКИ В СЕРЕДИНІ XVII ст. – 60-х рр. XIX ст.**

### **2. Цивілізації Сходу на рубежі середньовічної і нової історії.**

Соціально-економічний розвиток, політичний лад і культура країн Сходу на початок нового часу. Нерівномірність у розвитку окремих регіонів і країн. Регіональні цивілізації Сходу, їх типологія і характеристика. Базові елементи регіональних цивілізацій. Різні стадії розвитку феодальних і дофеодальних відносин. Порівняльна характеристика феодалізму на Сході і в країнах Європи. Дискусія з питань азійського способу виробництва на Сході та його прикметі риси. Аграрні відносини. Місто і стан розвитку ремесел і торгівлі. Значимість системоутворюючих факторів: природне середовище, тип культурно-господарської діяльності, метод передачі інформації. Причини відставання соціально-економічного і політичного розвитку країн Сходу від Заходу. Африка на початок нового часу. Особливості соціально-економічних відносин. Державні утворення. Перші колоніальні захоплення європейських держав в Азії та Африці. Роль релігії у розвитку суспільств. Ментально-психологічний тип особистості, спосіб її соціологізації. Уявлення про верховну владу. „Своє-чуже”: Зовнішній фактор у формуванні локальних цивілізацій.

### **3. Становлення і розвиток колоніальної системи. Проблема модернізації країн Сходу в новий час.**

Домінанта негативної оцінки колоніалізму у радянській історіографії. Спроби її переосмислення в сучасній історіографії. Періодизація процесу становлення колоніальної системи, характеристика його етапів. Ранньокапіталістичний етап. Роль монопольних торгових компаній у формуванні світового ринку. Методи експлуатації колоній та її наслідки до початку XIX ст. Зміна методів колоніальної експлуатації в Європі. Завершення формування колоніальної системи. Тенденції деколонізації у новий час.

Модернізація як прояв міжцивілізаційної взаємодії Заходу й Сходу. Поняття і терміни. Значення зовнішнього імпульсу в модернізаційних процесах. Різноманітні варіанти трансформації східних суспільств. Типи модернізації: „охоронна” модернізація і „модернізація-розвиток”. Цілі і зміст реформ. Гальмівні чинники перетворень. Адаптаційні межі традицій. Динамізм інтелектуальної еліти і консервативна стійкість масової свідомості. Японський досвід „епохи Мейдзі”.

#### **4. Індонезія. Початок її перетворення у голландську колонію.**

Суспільний лад, економіка і культура народів Індонезії. Держави Яви Матарам і Бантам. Державні утворення за межами Яви. Цивілізаційні особливості індонезійського суспільства, фактори формування традиційної культури.

Проникнення і політика голландських колонізаторів. Бонгайський контракт 1667 р. Повстання у Матарамі на чолі з Трунуджайя. Встановлення голландського панування у Бантамі і повстання під проводом Сурапати. Голландська колоніальна система та її особливості. Китайсько-яванські повстання у першій половині XVIII ст. Занепад голландської Ост-Індської компанії. Поділ Матараму. Захоплення Індонезії Англією й політика С. Рафлза. Відновлення голландського панування. Повстання під проводом Діпонегоро. Встановлення системи „примусових культур”. Зовнішні володіння.

#### **5. Криза і розпад імперії Моголів. Утворення незалежних держав.**

Держава Великих Моголів на початку нового часу. Основні риси індійської цивілізації. Відсутність загальноіндійської державності й традиції політичної аморфності. Взаємодія брахманської релігійно-культурної традиції з мусульманським соціокультурним типом. Аграрні відносини. Форми феодалного землеволодіння. Сільські общини та причини її стійкості. Індійське місто. Стан розвитку ремесел і торгівлі. Купецтво і європейський торговий капітал. Національні і релігійні відносини. Індуїзм як цивілізаційне ядро. Кастовий лад. Брахманська ідеологія соціального порядку. Канали соціальної мобільності. Особливості особистісного генотипу індууса. Трансцендентальна орієнтація. Індійська культура.

Економічний розвиток Індії у XVIII ст. Проблема зародження капіталістичних відносин. Посилення експлуатації селян і наростання сепаратистських тенденцій у політичному розвитку. Повстання у Пенджабі сикхів. Реформи гуру Говінда. Створення незалежної сикхської держави. Повстання джатів та його поразка. Створення Маратської держави. Шіваджі Бхонсле. Політика Аурангзепа й розпад імперії Моголів. Роль зовнішнього фактору. Вторгнення Надір-шаха і Ахмед-шаха. Битва при Паніпаті та її наслідки.

## **6. Перетворення Індії в англійську колонію.**

Проникнення європейських колонізаторів. Англо-французька боротьба за панування в Індостані в середині ХУІІІ ст. Битва при Плессі і завоювання Бенгалії Ост-Індською компанією. Загарбницькі війни останньої у Південній Індії у другій половині ХУІІІ ст. Героїчна боротьба Майсуру. Хайдар Алі і Тіпу Султан.

Експлуатації Індії методами первісного нагромадження у другій половині ХУІІІ ст. Створення апарату колоніального управління (Акт про управління Індією 1773 р., закон Пітта (1784 р.)). Формування сипайських армій. Тактика „субсидіарних угод”.

Загарбницькі війни Ост-Індської компанії проти Маратської конфедерації та її захоплення. Загарбання Раджастхану, Ассаму і Сінду. Англо-пенджабські війни. Завершення завоювання Індії.

Англійська колоніальна адміністрація у першій половині ХІХ ст. Еволюція Ост-індської компанії. Аграрна політика британських колонізаторів. Земельно-податкові системи заміндарі, райятварі, махалварі (маузавар). Особливості аграрної політики у Пенджабі. Зруйнування общини. Занепад міського ремесла й торгівлі. Зміни у методах експлуатації Індії. Перетворення Індії в аграрно-сировинний придаток Англії. Розвиток капіталістичних відносин. Політика англійців в області культури й освіти. Народні повстання в 30-50-х рр. Політична ідеологія індійської інтелігенції і створення суспільно-політичних організацій у 30-50-х рр. ХІХ ст. Діяльність ваххабітів. Національна культура у першій половині ХІХ ст.

## **7. Національне повстання 1857-1859 рр. в Індії.**

Причини й передумови повстання. Характер повстання, його рушійні сили, особливості, етапи розвитку. Початок повстання. Захоплення Делі та його оборона. Бахт-хан. Позиція Бомбейської і Мадраської армій. Причини поразки Делійського центру боротьби. Повстання у Канпурі. Нана Сахіб і Тантія Топі. Аудський центр боротьби. Партизанський етап війни. Повстання під проводом Лакшмі Бай і партизанська боротьба під керівництвом Тантії Топі. Причини поразки повстання і його наслідки. Історичне значення боротьби. Історіографія національного повстання.

## **8. Китайська імперія під владою Цінської династії. Перша „опіумна” війна та її наслідки.**

Цивілізаційні особливості китайського суспільства. Роль природного середовища, автаркійності землеробства і сімейно-кланових зв'язків у формуванні традиційної культури ханців. Соціально-економічна і політична криза в Китаї напередодні маньчжурського вторгнення. Наслідки Селянської війни 1628-1644 рр. У Саньгуй. Завоювання Китаю маньчжурами. Встановлення панування династії Цін. Форми феодальної власності на

землю. Селянське землеволодіння. Особливості китайської общини. Форми визиску селян. Міста, цехове ремесло, торгівля, мануфактурне виробництво.

Роль бюрократії і особливості її формування. Доктрина імператорської влади.

Державний лад Китаю. Адміністративно-територіальний поділ. Соціальна структура суспільства та її особливості. Шеньші. Система державних іспитів. Релігійно-ідеологічна система. Роль конфуціанства. Концепція „Серединної імперії”. Синкретизм народних вірувань.

Загарбницька політика Китаю. Захоплення Халги, Тибету, Джунгарії і Кашгарії. Походи проти Бірми та В'єтнаму. Російсько-китайські відносини. Нерчинський договір. Політика „закритих дверей”

Криза імперії. Посилення визиску селян. Загострення соціальних суперечностей. Таємні товариства і народні повстання в кінці XVIII – першій половині XIX ст. Культура Китаю в XVII – першій половині XIX ст.

Спроби Англії „відкрити” Китай. Ввіз опіуму. Лінь Цзесюй. Англо-китайський конфлікт і перша „опіумна” війна. Хід війни. Роль загонів пінінтуанів. Причини поразки Китаю та її наслідки для країни. Нанкінський та інші нерівноправні договори. Наслідки насильницького „відкриття” Китаю.

## **9. Селянська війна тайпінів (1850-1864 рр.).**

Причини і передумови війни. Підготовка повстання Хун Сюцюанем. Початок повстання. Русійні сили війни та її періодизація. Складові ідеології тайпінів. Синкретизм ідейних джерел і утопізм ідеалів.

Проголошення Тайпін тянго. Воєнні успіхи тайпінів. Захоплення Нанкіна. „Земельна система Небесної династії”. Організація тайпінської держави. Внутрішня і зовнішня політика уряду тайпінів у 1853-1856 рр.

Північний і західний походи тайпінської армії та їх наслідки. Народні повстання під проводом таємних товариств.

Криза в таборі тайпінів. Загострення міжусобної боротьби і розкол 1857 р. проект реформ Хун Женьганя. Боротьба тайпінів проти маньчжурсько-китайських феодалів та іноземних агресорів. Походи Лі Сючена. Повстання національних меншин. Останній період Селянської війни (1860-1864 рр.). Занепад тайпінської держави та її поразка. Причини поразки повстання та його історичне значення. Історіографія тайпінського повстання.

## **10. Друга „опіумна” війна (1856-1860 рр.). Китайсько-російські відносини у середині XIX ст.**

Причини і привід другої „опіумної” війни. Хід війни. Укладення Тяньцзінських договорів з Англією і Францією. Відновлення воєнних дій. Пекінські договори. Російсько-китайські відносини. Укладення Айгунського і Пекінського договорів. Переворот 1861 р. і початок політики „самопосилення”.

## **11. Криза Османської імперії (друга половина XVII – XVIII ст.).**

Мусульманська цивілізаційна система. Роль ісламу у формуванні базових цінностей мусульманської цивілізації. Ідеал умми як злиття соціополітичної і релігійної спільноти.

Територія й населення імперії на початок нового часу. Аграрні відносини. Розклад військово-ленної системи й зміцнення чіфтліків. Форми визиску селян. Становище міст і рівень розвитку ремесел та торгівлі. Фінансові ускладнення і посилення податкового гніту.

Політичний лад Османської імперії та її адміністративно-територіальний устрій. Деспотичний режим. Образ правителя як оплоту ідеалу. Яничарський корпус. Канали соціальної мобільності. Особливості соціальної структури османського суспільства. Роль і місце мусульманського духовенства. Реформи Кьопрюлю. Війни імперії з європейськими державами в другій половині XVII- на початку XVIII ст. Українсько-турецькі відносини у другій половині XVII ст. Українсько-турецький договір 1669 р. Кам'янецький еялет 1672 1679 рр. Турецька культура.

Послаблення султанської влади у XVIII ст. Трансформація в складі правлячої еліти: зростання ролі аянів. Спроби перетворень в імперії. Політика Ібрагім-паші (1718-1730 рр.). Повстання під проводом Патрона Халіла. Початок залежності від європейських держав. Капітуляція 1740 р. Російсько-турецькі війни другої половини XVIII ст. Виникнення „східного” питання: передумови, сутність, учасники та їх інтереси.

## **12. Спроби реформ в Османській імперії та причини їх невдач.**

Османське суспільство на рубежі XVIII-XIX ст. Реформи Селіма III як приклад „охоронної модернізації”. Мустафа Байрактар і „Рушукські друзі”. Національно-визвольна боротьба на Балканах у першій третині XIX ст. Російсько-турецька війна 1828-1829 рр. й укладення Адріанопольського договору. Реформи Махмуда II. Ліквідація яничарського корпусу. Скасування військово-ленної системи.

Єгипетське питання і боротьба великих держав за вплив на Близькому Сході. Російсько-турецький договір 1833 р. Конвенція 1841 р. про Чорноморські протоки. Загострення „східного питання”.

Особливості соціально-економічного розвитку у першій половині XIX ст. Формування внутрішнього ринку. Розвиток мануфактурного виробництва.

Політичні передумови танзимату. Перший період танзимату. Кримська війна. Паризький трактат. Перші кабальні позики. Другий період танзимату. Значення танзиматських реформ. Ліберально-конституційний рух. Турецьке просвітництво і виникнення нової турецької літератури. Утворення товариства „нових османів”.

### **13. Іран у першій половині XIX ст. Бабідські повстання. Реформи Амір Нізама.**

Утвердження династії Каджарів. Соціально-економічний і політичний лад Ірану в першій половині XIX ст. Етнічний склад населення. Особливості аграрних відносин. Форми власності на землю.

Кочівники. Становище міст. Розвиток ремесел і торгівлі. Зародження мануфактур.

Державний лад. Організація центральної влади. Адміністративно-територіальний устрій. Роль релігії і духовенства. Шиїзм. Доктрина імамату. Культ мучеників. Шиїтські святині.

Боротьба Англії, Росії і Франції за вплив в Ірані. Російсько-іранські війни; Гюлістанський і Туркманчайський договори. Гератське питання і проникнення іноземного капіталу. Англо-іранський договір 1841 р.

Секта бабідів. Діяльність Алі Мохаммеда. „Беян”. Початок бабідських повстань та їх характер. Повстання в Мазендарані, Зенджані та Нейрізі. Причини поразки повстанців. Бехаїзм.

Реформи Амір Нізама та причини їх невдачі. Англо-іранська війна 1856-1857 рр. і укладення Паризького миру.

### **14. Утворення Афганської держави. Боротьба проти англійського вторгнення.**

Афганське суспільство у другій половині XVII – першій половині XVIII ст. Етнічний склад населення. Ментально-психологічний тип особистості пуштунів. „Пуштунвалі” та його роль в житті суспільства. Стан сільського господарства, ремесел і торгівлі. Формування державних утворень. Ахмад-хан. Утворення Дурранійської держави, її політичний лад та соціально-економічні відносини. Походи Ахмад-хана. Розпад держави Дуррані. Політична роздрібленість Афганістану. Прихід до влади Дост Мухаммеда.

Англо-російське суперництво в Афганістані. Вторгнення англійських військ і початок англо-афганської війни. Розгортання визвольної боротьби. Поразки англічан. Перемога афганців. Реформи Шер Алі-хана.

### **15. Арабські країни Азії (друга половина XVII – 60-ті рр. XIX ст.)**

Основні риси соціально-економічних відносин арабських країн. Початок кризи арабського традиційного суспільства. Сільське господарство, ремесла, торгівля. Форми визиску селян. Кочові племена. Аравія у XVIII – першій половині XIX ст. Релігійне вчення ваххабітів. Боротьба династії Саудідів за підкорення інших князівств. Ірак, Сирія, Ліван, Палестина у XVII – першій половині XIX ст. Боротьба їх населення проти османського панування. Сирія, Ліван і Палестина під владою Мухаммеда Алі. Відновлення турецького панування. Розгортання антифеодального руху в Сирії і Лівані. Проникнення іноземного капіталу в Сирію і Ліван. Зміцнення позицій Англії

в Аравії та Іраці.

## **16. Японія у період Токугавського сьогунату (друга половина XVII – перша половина XIX ст.)**

Вплив природного чинника та формування особи й соціуму „Культура рисового поля”. „Іе” як модель відносин у суспільстві; „оя-ко”: ієрархічність, патерналізм, групова свідомість, етика відносин. Зовнішній фактор у формуванні японської соціокультурної системи. Сприйняття здобутків материкової (китайської) культури. Методи сприйняття „чужого”. Гомогенність японського етносу.

Соціально-економічне й політичне становище країни на початку нової історії. Становлення сьогунату Токугави. Економічний розвиток у XVIII – першій половині XIX ст. Аграрні відносини. Становище міст. Розвиток ремесел і торгівлі. Зародження буржуазних відносин.

Державний устрій: система бакуфан, форми контролю сьогуна за дайме. Соціальна структура суспільства: сі-но-ко-сю. Самурайство. Складові бусідо. Система заложництва. Релігійно-ідеологічна система. Роль сінто у формуванні „картини світу” японця: натуроцентризм, культ предків, міфологія, доктрина верховної влади, естетичні принципи. Буддизм і дзен-буддизм у традиційній культурі. „Закриття” країни.

Антифеодальні виступи.

Політична криза системи сьогунату. Формування японської національної ідеї. „Відкриття” країни, укладення нерівноправних договорів. Російсько-японські відносини в середині XIX ст.

Культура Японії XVII – першої половини XIX ст.

## **17. Буржуазна революція 1867-1868 рр. у Японії.**

Визрівання революційної ситуації. Рух проти іноземців і політики сьогуна. Загострення політичної кризи. Іноземна інтервенція 1862-1864 рр. Формування блоку частини самурайства і буржуазії. Протиставлення сьогунату імператорської влади. Початок революції та її характер. Бої при Фусімі й Тоба. Ліквідація сьогунату. Програма імператора від 6 квітня 1868 р. Історіографія революції.

## **18. Народи Африки і колоніальна політика європейських держав (друга половина XVII – 60-ті рр. XIX ст.)**

Єгипет у другій половині XVII – на початку XIX ст. Зародження буржуазних відносин. Перетворення Мухаммеда-Алі та їх характер. Запровадження системи всеохоплюючого державного контролю. Зовнішня політика Єгипту. Умови капітуляції 1841 р. Проникнення іноземного капіталу. Будівництво Суецького каналу. Початок нової модернізації країни. Ліберальні реформи 50-60-х рр. XIX ст.

Алжир у другій половині XVII – початку XIX ст. Вторгнення французів. Визвольна війна під керівництвом Абд аль Кадіра. Франко-марокканська війна 1844 р. Народні повстання у 50-х рр.

Проблема існування тропічноафриканської цивілізації чи протоцивілізації. Чинники гальмування політогенезу й класогенезу; роль природного середовища, екстенсивний характер землеробства, структура харчування. Людина як невід’ємна складова існуючої екосистеми. Світ общини. Панування родоплемінної структури. Трайболізм. Релігійні уявлення. Культ предків.

Державні утворення і суспільний лад народів Тропічної і Південної Африки у другій половині XVII – першій половині XIX ст. Проникнення європейців. Епоха работоргівлі: періодизація, учасники, райони вивозу рабів. Наслідки работоргівлі. Колоніальні захоплення європейців. Капська колонія та її захоплення Англією. Діяльність християнських місій. Утворення Ліберії. Боротьба з колонізаторами народів коса та басуто. Зулуські племена у першій половині XIX ст. Чока Зулу. „Великий трок” бурів й утворення бурських республік. Боротьба держав Ашанті та Омара ель Хаджа. Об’єднання Ефіопії. Англійська інтервенція 1867-1868 рр. і її наслідки.

## **КРАЇНИ АЗІЇ ТА АФРИКИ У 70-х рр. XIX ст. - 1918 рр.**

### **19. Завершення колоніального поділу Африки. Визвольна боротьба народів.**

Єгипет напередодні повстання Орабі-паші. Діяльність „європейського кабінету”. Зародження націоналістичних традицій. Настрої в армії, позиція „офіцерів фелаків” Визвольна боротьба єгипетян під проводом Орабі-паші. Прихід ватаністів до влади. Англо-єгипетська війна 1872 р. Окупаційний режим в Єгипті. Політика лорда Кромера: розв’язання питання про єгипетський борг, режим Суецького каналу, курс на розвиток бавовнярства. Перетворення Єгипту в англійську колонію. Економічний розвиток країни та визвольний рух в останній третині XIX - на початку XX ст.

Повстання махдістів у Судані. Махдізм. Мухаммед Ахмед. Прихід до влади Абдаллаха й еволюція махдізму. Поразка повстання. Встановлення англо-єгипетського кондомініуму 1899 р. Політика англійців на початку XX ст.

Ефіопія в другій половині XIX ст. Імперіалістичні захоплення на Червономорському узбережжі. Агресія Італії. Битва під Адуа та її наслідки. Ефіопія на початку XX ст. Захоплення Італією Лівії. Боротьба проти колонізаторів сомалійського народу на чолу з Мухаммедом бен-Абдаллою Хасаном.

Повстання в Алжирі 1871 р. та його придушення. Соціально-політичний та економічний розвиток Алжiru в останній третині XIX – на початку XX ст. Захоплення Францією Марокко й Тунісу.

Поділ Тропічної і Південної Африки в останній третині XIX – на



початку ХХ ст. Визвольна війна зулусів на чолі з Кетчвайо. Друге відкриття Південної Африки. Роль С. Родса в розбудові імперії. Боротьба матабелів і машона на чолі з Лобенгуллою проти англійських колонізаторів. Боротьба народів Південно-Західної Африки проти німецьких загарбників. Боротьба народів Західної і Центральної Африки. Боротьба народів Східної Африки. Захоплення Францією Мадагаскару. Становлення колоніальних режимів.

Англо-бурські війни. Утворення Південно-Африканського Союзу. Виникнення Африканського національного конгресу (АНК).

Нерівномірність і уповільненість процесу трансформації африканських соціумів. Виникнення „нової еліти”. Концепція „культурного націоналізму” У. Блайдена. Виникнення перших політичних партій.

## **20. Соціально-економічний і політичний розвиток Японії в останній третині ХІХ – 1918 р.**

Реформи кінця 60-х – першої половини 70-х рр.

Характер і особливості індустріалізації Японії. Роль держави у розвитку промисловості. Посилення економічних позицій буржуазії. „Рух за свободу і народні права”. Виникнення політичних партій. Конституція 1889 р. Виборчий закон і парламент. Характер політичної влади. Становлення імператорської системи: ідеологія тенноїзму, концепція кокутай – основа реставрації влади імператора. Своєрідність модернізації: роль держави і бюрократії, гасло „ваканйосай”.

Зовнішня політика Японії. Японо-китайська війна 1894-1895 рр. Сімоносекський договір.

Японське суспільство в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Суперечності модернізації. Наростання агресивності Японії та її причини. Японська модель модернізації.

Зовнішня політика. Російсько-японська війна. Портсмутський договір. Анексія Кореї. Загострення японо-американських відносин.

Японія напередодні і в роки І світової війни. Культура Японії.

## **21. Посилення колоніальної експлуатації населення Індії та соціальна і визвольна боротьба в останній третині ХІХ ст. – 1918 р.**

Зміни у колоніальному апараті. Адміністративні реформи, реорганізація армії.

Колоніальна експлуатація Індії: її форми і наслідки. Поява національної фабричної промисловості. Особливості генези капіталізму. Становлення нових прошарків, роль інтелектуалів. Просвітительство. Основні ідеї представників мусульманської громади (Абдул Латіф, Сейїд Ахмад-хан). Виникнення національного руху. Утворення партії Індійський національний конгрес (ІНК). Поява радикально-демократичного крила. Б.Г.Тілак і його програма. Формування націй.

Посилення визиску селян і їх виступи у 70-80-х рр. В.Б.Пхадке та його

програма.

Загострення протиріч британського колоніального режиму на початку ХХ ст. Політика Керзона. Розподіл Бенгалії. Початок революційного піднесення. Рухи свадеші і сарадж. Роль ІНК. „Помірковані” і прихильники Б.Г.Тілака. Посилення визвольного руху у 1906-1907 рр. Страйки робітників. Селянський рух. Маневри англійського уряду. Зародження „коммуналізму”. Відхід лібералів і розкол в ІНК. Революційний рух у першій половині 1908 р. Процес Тілака і всезагальний політичний страйк у Бомбеї. Причини поразки антианглійської боротьби. Закон Морлі-Мінто. Індія напередодні і в роки І світової війни. Рух „Гомруль”. Дії радикальних націоналістів. Культура Індії.

## **22. Перетворення Китаю у напівколонію. Повстання іхетуанів.**

Політика „самопосилення” правлячих кіл та її крах. Послаблення авторитету Цінів. Зміцнення позицій Ци Сі. Порушення рівноваги між центром і провінціями: зростання ролі регіональних лідерів. Початок капіталістичного розвитку Китаю та його особливості. Китайська еміграція (хуацяо). Зародження реформаторського руху й націоналізму. Кан Ювей і „Сто днів реформ”. Початок діяльності Сунь Ятсена. „Товариство відродження Китаю”.

Посилення експансії іноземних держав в Китаї в останній третині ХІХ ст. Війни Франції і Японії проти Китаю. Захоплення Тайваню й „оренованих територій”. Зростання залежності цінського уряду від колонізаторів. Розподіл країни на сфери впливу. Іноземний сектор в економіці. Політика США у Китаї. Доктрина Хея.

Наростання невдоволення населення. Роль таємних товариств. Повстання іхетуанів у Шаньдуні як „відповідь” традиційних прошарків на спроби модернізації. Втручання колонізаторів. Піднесення повстання у 1900 р. Вступ повстанців у Пекін. Інтервенція восьми держав. Поразка повстання. Заключний протокол 1901 р.

## **23. Китай у 1901-1918 рр.**

Китай на початку ХХ ст. Складання революційної ситуації. Провал „нової політики” Цінів. Наростання невдоволення населення. Діяльність „Об'єднаного союзу”. „Три народних принципи” Сунь Ятсена. Виступи населення 1906-1908 рр. і маневри цінського уряду. Сичуанське повстання і його наслідки.

Учанське повстання і початок революції. Спроби цінської династії придушити революцію. Проголошення республіки і обрання Сунь Ятсена тимчасовим президентом. Зречення маньчжурської династії і перехід влади до Юань Шікая. Визвольна боротьба пригноблених народів. Утворення автономної Монголії. Національний рух у Тибеті.

Боротьба Юань Шікая за встановлення військової диктатури. Утворення партії гоміндан. „Друга революція”. Поразка революції та її

історичне значення. Причини невдачі спроби модернізації.

Китай у роки I світової війни. „21 вимога” Японії Китаю. Курс Юань Шікая на відновлення монархії. Інститут дуцзюнату: криза центристських й імперських порядків у країні. Культура Китаю.

#### **24. Перетворення Ірану у напівколонію. Революція 1905-1911 рр. Іран у роки першої світової війни.**

Підпорядкування економіки Ірану інтересам іноземного капіталу. Політична залежність країни. Соціально-економічні наслідки перетворення Ірану у напівколонію. Особливості генези капіталістичного укладу. Формування буржуазії. Виступи населення. Зародження національного руху, й формування націоналізму.

Причини й передумови революції. Вплив російського чинника. Початок революції, її характер, рушійні сили й періодизація. Скликання меджлису. Роль шіїтського духовенства. Виникнення енджуменів. Організація „Гуммет”. Товариство муджахідів. Прийняття „Доповнення до Основного закону Ірану”. Угода 1907 р. між Росією і Англією та її наслідки для Ірану.

Контрреволюційний переворот 1908 р. Тебрізьке повстання 1908-1909 рр. Скинення Мухаммеда-Алі шаха і відновлення конституції. Ліберали біля влади. Інтервенція Росії та Англії. Американська місія М.Шустера. Заколот Мухаммеда-Алі та його придушення. Поразка революції.

Іран в роки I світової війни. Створення „національного уряду”. Англо-російська угода 1915 р. по Ірану.

#### **25. Перетворення Османської імперії у напівколонію. Революція 1908-1909 рр. Туреччина у роки першої світової війни.**

Османська імперія в останній третині XIX ст. Балканська криза 1875-1876 рр. Народні виступи в Стамбулі. Діяльність „нових османів” й концепція османізму. Боротьба за прийняття Конституції. Мідхат-Паша. Прийняття Конституції, її основні положення, оцінка. Поразка „нових османів”. Російсько-турецька війна 1877-1878 рр. та її наслідки. Територіальні захоплення європейських держав. Економічна залежність Туреччини. Діяльність іноземного капіталу. Проблема Оттоманського боргу й встановлення фінансового контролю над Портою. Встановлення деспотичного режиму Абдул Хаміда II. Перетворення країни у напівколонію. Роль нетурецьких етносів у підприємстві. Вірменські погроми 1896 р.

Виникнення організації „Єднання і прогрес”. Діяльність молодотурок в кінці XIX – на початку XX ст. Перший (1902 р.) та Другий (1907 р.) конгреси молодотурок. Повстання в Східній Анатолії. Події в Ерзерумі. Вимоги молодотурок. Початок революції. Повстання 1908 р. у Македонії. Відновлення Конституції. Активізація діяльності революційних і демократичних організацій пригноблених народів Скликання парламенту.

Контрреволюційний заколот 1909 р. і його розгром. Скиннення Абдул-Хаміда II і прихід до влади молодотурок. Наслідки та історичне значення молодотурецької революції. Криза доктрини османізму, зародження ідеї тюркізму.

Триполітанська і Балканські війни. Зближення Туреччини з Німеччиною та її вступ у Першу світову війну. Хід воєнних дій. Обстановка в арабських провінціях. Повстання в Хіджазі. Переговори Англії та Франції про розподіл арабських країн. Декларація Бальфура про створення європейського „національного осередку” в Палестині. Капітуляція Туреччини: укладення Мудроського перемир'я.

## **26. Афганістан у боротьбі за незалежність.**

Посилення втручання Англії у внутрішні справи Афганістану. Причини і початок другої англо-афганської війни. Гандамакський договір. Розгортання партизанської боротьби. Майвандська битва 1880 р. Перемога Афганістану. Внутрішня і зовнішня політика Абдурахмана – хана. Угода Дюранда. Повстання пуштунських племен в 1895-1897 рр.

Зміни в економічному розвитку Афганістану в останній чверті XIX – на початку XX ст. Зародження капіталістичних відносин. Рух за конституцію і реформи. Мухаммед-бек Тарзі. Політичні програми молоді-і староафганців. Афганістан у роки I світової війни.

## **27. Арабські країни Азії (остання третина XIX ст. – 1918 р.)**

Суперечливі результати танзиматських реформ. Початок кризи арабського традиційного суспільства, трансформація соціальної структури. Суспільна думка: просвітительство, панісламізм, реформаторство, концепції націоналізму. Соціально-політичний і економічний розвиток Аравії. Політика турецького уряду. Посилення позицій Англії. Аравія в роки I світової війни. Повстання 1916-1917 рр. Повстання в Йемені.

Соціально-політичний і економічний розвиток Сирії, Палестини та Лівану. Друзько-маронітський антагонізм в Лівані. Перетворення Сирії, Палестини та Лівану у напівколонії. Розгортання національно-визвольного руху. Перший арабський конгрес. Сирія, Палестина й Ліван у роки I світової війни.

Соціально-політичний і економічний розвиток Іраку. Перетворення його в напівколонію Англії. Національно-визвольний рух. Ірак у роки I світової війни.

## **28. Поневолення Кореї Японією. Початок визвольної боротьби.**

Корея напередодні вторгнення колонізаторів. Насильницьке „відкриття” країни. Початок проникнення іноземного капіталу. Виступи населення проти іноземців і соціального гноблення. Невдача реформаторів.

Селянське повстання 1893-1894 рр. Японо-китайська війна та її наслідки. Захоплення країни колонізаторами. Національно-визвольна боротьба на початку ХХ ст. Анексія Кореї і встановлення японського колоніального режиму.

## **29. Країни Південно-Східної Азії (остання третина ХІХ ст. – 1918рр.)**

Завершення завоювання Індонезії голландськими колонізаторами. Зміни у методах колоніального визиску. Сутність „етичного курсу”. Селянський рух на Яві. Національно-визвольний рух. Виникнення національних організацій. „Сарекат іслам” та його цілі. Індонезія в роки I світової війни.

Соціально-політичний і економічний розвиток Філіппін. Рух за реформи і повстання 1872 р. у Кавіті. Виникнення національних організацій і повстання 1896-1898 рр. Захоплення Філіппін США й створення цивільного управління. „Закон про Філіппіни” 1902 р. Колоніальна політика США. Філіппіни в роки I світової війни.

Основні риси соціально-політичного й економічного розвитку держав Індокитаю (В'єтнаму, Камбоджі, Лаосу, Сіаму й Бірми).

Захоплення В'єтнаму Францією. Національно-визвольна боротьба В'єтнаму у 1885-1888 рр. та 1891-1896 рр. Колоніальне поневолення Францією Камбоджі й Лаосу. Створення Індокитайського Союзу.

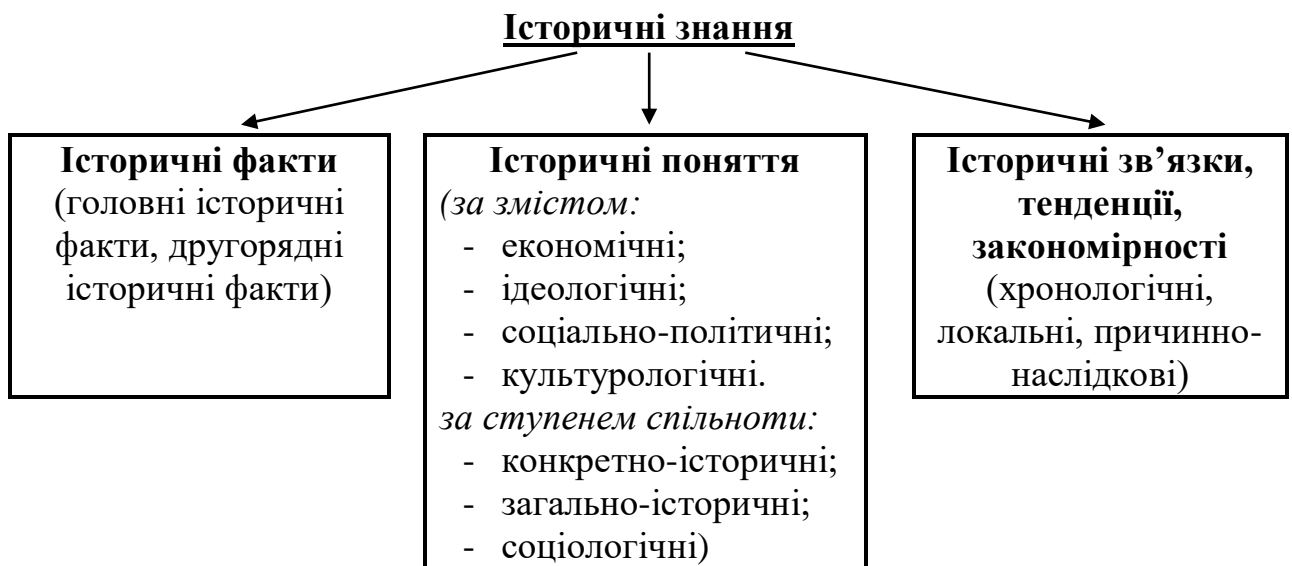
Третя англо-бірманська війна й перетворення Бірми в англійську колонію. Англо-французьке суперництво й поділ Сіаму на сфери впливу.

Індокитай у роки I світової війни.

## Методичні поради для підготовки семінарських занять

За останні роки зроблено значний крок у вивченні історії країн Азії та Африки. З'явилися нові монографії, підручники, навчальні посібники, наукові статті у часописах. В цій літературі студент знайде не тільки багато нового для себе, але й часто протилежні тлумачення одних і тих же подій, фактів, вчинків історичних діячів тощо. За таких обставин, опанування історії країн Азії та Африки виявляється справою досить складною. У зв'язку з чим помітно зростає роль вміння правильно організувати свою роботу. Висловимо з цього приводу кілька порад. **Насамперед** необхідно уважно прочитати план семінарського заняття, знайти необхідні для вивчення джерела і наукову літературу.

У процесі самопідготовки слід **законспектувати** найважливіші теоретичні положення, аргументи, що наводяться, факти й події. Доцільно на **широких полях аркуша занотовувати** дати, записувати прізвища, виділяти додаткову інформацію, термінологічні пояснення. При цьому не слід забувати про складові історичних знань (див. схему).



Записи потрібно виконувати **чітко і розбірливо**. При цьому допускається скорочення слів, виділення найважливіших положень.

Корисно скласти розгорнутий план або зробити тези майбутнього виступу.

### Пам'ятка щодо підготовки написання конспекту.

1. Уважно прочитайте текст. Відзначте незрозумілі місця, незнайомі примітки й поняття, нові для Вас імена та дати.
2. Виписіть на полях зошита значення відмічених слів. Наведіть довідку про особи, імена яких Вам невідомі, а також події, які згадуються у тексті.

## Характеристика (оцінка) історичної особи.

1. *Встановіть час, місце та історичні умови в яких діяла особа.*
2. *Сім'я й соціально-психологічні обставини формування особистості діяча. Темперамент і риси характеру. Моральна шкала цінностей.*
3. *Суспільно-політичні (естетичні, наукові) погляди. Конфесійна приналежність й рівень релігійності.*
4. *Основні етапи діяльності (творчості).*
5. *З'ясуйте мету її діяльності (творчості) та інтереси якої соціальної групи (груп) вона виражала і обстоювала. Співставте її з засобами їх досягнення. Зробіть висновок.*
6. *Результати діяльності (творчості) особи та їх оцінка.*
7. *Ваше ставлення до неї.*

3. При першому читанні тексту необхідно скласти простий план – послідовний перелік основних думок автора. При повторному читанні – відмічати, яким чином автор аргументує основні історичні положення своєї роботи.
4. Заключний етап конспектування складається з перечитування відмічених місць та їх короткого послідовного запису.
5. Під час конспектування необхідно прагнути виразити думку автора своїми словами - це допомагає більш усвідомленому засвоєнню тексту.
6. При конспектуванні важливо вчитися підбирати цитати. Необхідно враховувати наскільки яскраво, оригінально, стисло викладена думка. Цитувати слід ті положення роботи, на які можливе посилання як на авторитетний виклад погляду, судження з того чи іншого питання.

**Запам'ятайте:** потрібно виявити не лише знання конкретних питань того чи іншого семінарського заняття й історичної карти, але й показати свою загальну ерудицію, обізнаність з сучасними здобутками історіографії проблеми та вміння працювати з джерелами. Виступ розпочинайте зі вступу. Далі розкрийте зміст питання, зробіть висновки й узагальнення, з'ясуйте, де це необхідно, уроки історичної події й висловіть власну думку.

Відповідь повинна бути чіткою, логічною, аргументованою.

Практикується рецензування виступу студента своїми колегами, що також оцінюється.

Якщо у вас виникнуть будь-які питання при вивченні курсу „Нова історія країн Азії та Африки” звертайтеся за консультацією до викладачів даного предмету, котрі працюють на кафедрі всесвітньої історії.

Сподіваємось, що наші поради стануть Вам у пригоді.

## Плани семінарських занять, тексти джерел до них, методичні поради, списки пропонованих джерел і літератури

### ТЕМА № 1

#### РЕВОЛЮЦІЯ 1905-1911 РОКІВ У ІРАНІ

##### План:

1. Причини і початок революції. Розгортання революційної боротьби.
2. Скликання меджлісу. Прийняття Конституції і „Доповнень” до неї.
3. Контрреволюційний переворот 1908 р. у Тегерані.
4. Тебрізьке повстання 1908-1909 рр.
5. Революційний похід на Тегеран. Політика лібералів. Поразка революції. Історичне значення революції.

Упродовж ХІХ ст. Іран втрачав свою незалежність і наприкінці століття став напівколонією, передусім Англії та Росії. Під впливом Російської імперії перебувала північна частина країни. Велика Британія панувала в районі Перської затоки, тримаючи там свій військово-морський флот. Наприкінці ХІХ ст. у суперництво за вплив в Ірані втрутилася й Німеччина, а на початку ХХ ст. – США.

Процес перетворення Ірану в напівколонію супроводжувався руйнацією традиційних структур і посиленням визискування населення. На зламі ХІХ – ХХ ст. у країні різко загострилася продовольча проблема. Це спричинило голодні бунти (1900, 1901, 1903 рр.). У 1905 р. розпочалася революція – одна з перших в Азії. Тому визначте і схарактеризуйте її причини. Висловіть власну думку щодо впливу на неї російської революції 1905 р.

Революція розпочалася наприкінці 1905 р. масовими демонстраціями в Тегерані, Ширазі, Мешхеді та інших містах. Висувалися вимоги проведення реформ, зокрема скликання меджлісу (парламенту) і прийняття Конституції. Особливого піднесення виступи набули у червні-липні 1906 р. Схарактеризуйте їх.

5 серпня 1906 р. шах видав указ про запровадження конституційного ладу. 7 жовтня відкрився перший іранський меджліс. Він прийняв Основний закон (першу частину іранської Конституції). Через рік, 7 жовтня 1907 р., шах затвердив „Доповнення” до Основного закону. Проаналізуйте основні положення даних документів, користуючись хрестоматійним матеріалом. Дайте їм оцінку.

Водночас відбувалися революційні зміни по всій країні. В містах з'явилися революційні організації – енджумени. Посилився рух моджахедів - борців за віру і справедливість, з-поміж яких вирізнялася радикально налаштована молодь – федаї.

Проти поглиблення іранської революції виступили спільно Росія та Англія, котрі в серпні 1907 р. уклали угоду про розмежування сфер впливу в



Ірані. У червні 1908 р., скориставшись зі спаду революції, Мохамед Алі-шах, спираючись на іранську козаку бригаду під командуванням російського полковника Ляхова, вчинив переворот і розігнав меджліс. Змалюйте хід і наслідки контрреволюційного перевороту.

Однак революція тривала, центр революційної боротьби перемістився на північ країни. У 1908-1909 рр. відбувалося повстання в Іранському Азербайджані (Тебризьке повстання). Висвітліть його. У 1909 р. спалахнуло антишахське повстання в Бахтіарі та Гілянї. Збройні загони повстанців-федаїв, підтримані бахтіарськими ханами, у липні 1909 р. вступили до Тегерана. Шаха було скинуто і оголошено про відновлення Конституції. Новий шах Ахмед скликав меджліс, який продовжив революційні перетворення. Зробити це було нелегко. Фінансова система країни, як і вся економіка, розвалилася. Не бажаючи звертатися за допомогою до Росії та Англії, Іран запросив американського фінансового радника М.Шустера. Його успішна діяльність занепокоїла Росію та Англію, котрі боялись укріплення режиму, встановленого революцією. Після невдалих спроб усунути Шустера дипломатичними методами Росія та Англія перейшли до відкритого збройного втручання. Зусиллями цих держав іранську революцію було придушено. Меджліс розігнано, загони федаїв ліквідовано. Іран визнав англо-російську угоду.

Визначіть основні причини поразки революції. Ваші міркування щодо її значення.

При підготовці до заняття використайте зміст пропонованих документів. Проаналізуйте їх та висловіть власну думку.

### **I. Персидська конституція 1906 р.**

(Витяг)

**Ст. 16.** Всі закони, які необхідні для зміцнення основ держави, царювання, порядку в країні та створення міністерств, повинні бути представлені на затвердження меджлісу...

**Ст. 18.** На розгляд меджлісу будуть представлятися впорядкування справ фінансових, регулювання бюджету, зміни в положеннях про фінансові підприємства, встановлення і відміна податків, а також зміни в цінах, які будуть надаватися з боку уряду...

**Ст. 22.** На затвердження Національних зборів повинні надходити: відчуження та продаж державного майна або доходів, які надходять до скарбниці, і, у випадку необхідності, зміни кордонів держави.

**Ст. 23.** Без затвердження Національних зборів привілеї, дозволи на утворення компаній і товариств усякого роду та під різними назвами з боку уряду надаватися не будуть...

**Ст. 25.** Державні позики, під якою назвою вони не були б, будь-то внутрішні або зовнішні, повинні здійснюватися за згодою та затвердженням Національних зборів.

Акимшина Н.А., Люксембург М.А.

Практикум по истории стран зарубежного Востока (Индия, Иран, Турция) – М.,

## **II. Додаткові статті Основних законів (жовтень 1907 р.)**

**1.** Офіційна релігія Персії – іслам напряду Джафара 12 імамів. Персидський шах повинен поширювати та дотримуватися цієї релігії.

**2.** Закони, прийняті меджилісом, який затверджений десницею останнього імама та милістю його величі Шахиншаха ісламу при сприянні муджтехідів і всього народу персидського, ніколи та ні в жодному випадку не повинні знаходитися в протиріччі з законами ісламу та настановами Пророка. Так як визначення протиріч прийнятих законів з настановами ісламу завжди становило обов'язок улемів, то ухвалено, що в меджлісі повинно завжди засідати не менше 5 муджтехідів, ознайомлених з потребами часу...

Там же. – с. 59.

## **III. Конвенція між Росією та Англією зі справи Персії, Афганістану й Тибету (18/31 серпня 1907 р.)**

**A.** Угода, що стосується Персії.

Уряди Росії та Великої Британії разом зобов'язались поважати цілісність і незалежність Персії та, бажаючи збереження порядку на всьому просторі цієї країни..., беручи до уваги, що кожна з них має 3 причини географічного і економічного характеру, спеціальний інтерес щодо підтримки миру та порядку в деяких провінціях Персії, суміжних або сусідніх з російським кордоном... погодилися про такі положення:

**1.** Велика Британія зобов'язується не вимагати для самої себе і не підтримувати на користь британських підданих, так само і на користь підданих третіх країн, будь-яких концесій політичного або торговельного характеру... по той бік лінії, яка йде від Касрі-Ширина через Ісфаган, Іезд, Хакк і закінчується у місці на персидському кордоні при перетинанні кордонів російського та афганського, і не заперечувати... вимогам подібних концесій в цій області, які підтримуються російським урядом.

**2.** Росія зі свого боку, зобов'язується не вимагати для самої себе і не підтримувати на користь російських підданих, так само і на користь підданих третіх країн, будь-яких концесій політичного або торговельного характеру... по той бік лінії, яка йде від кордону через Газік, Бірджанд, Керман і закінчується в Бендер-Аббасі, і не заперечувати... вимогам подібних концесій в цій області, які підтримуються британським урядом.

**3.** Росія зобов'язується, зі свого боку, не протидіяти, не погодивши попередньо з Англією, тому, аби будь-які концесії, які видаються британським підданим в областях Персії, розташованих між лініями, які згадуються в статтях 1 і 2. Велика Британія приймає таке саме зобов'язання в тому, що стосується концесій, які можуть бути видані російським підданим в тих самих областях Персії...

Юровская Е.Е. Практикум по новой истории.  
1870-1917. – М., 1979. – с. 292-293.

### **ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:**

1. Яким було становище Ірану на зламі ХІХ - ХХ ст.?
2. У чому суть Основного закону і „Доповнень” до нього? Схарактеризуйте їх.
3. Змалюйте перебіг подій іранської революції та її наслідки.
4. Яку роль у придушенні революції відіграли Росія та Англія?

## **СПИСОК ПРОПОНОВАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ**

### *Джерела:*

Хрестоматія по історії міжнародних відносин. – М., 1972. – С.257-267.  
 Практикум по історії Зарубежного Востока. – М., 1963. – С.52-72.

### *Монографії та статті:*

- Агаев С.Л. Іран в минулому і сучасності. – М., 1981.  
 Агаев С.Л. Іранська революція 1905-1911 гг. // Народы Азии и Африки. – 1975. – №4.  
 Века неравной борьбы. – М., 1967.  
 Генис В.Л. Кавказские боевики в Персии: 1909-1911 годы // Вопросы истории. – 1997. – № 5.  
 Дорошенко Е.Л. Шиитское духовенство в двух революциях 1905-1911 гг. и 1978-1979 гг. – М., 1998.  
 Иванов М.С. Іранська революція 1905-1911 гг. – М., 1957.  
 История Востока. – М., 2005. – Т. IV. – Кн. 2.  
 Истягин Л.Г. Германское проникновение в Иран и русско-германские противоречия накануне первой мировой войны. – М., 1974.  
 Кошкин А.А. Первая мировая война и Восток // Новая и новейшая история. – 1998. – № 5.  
 Кулагина Л.М. Экспансия английского империализма в Иране в конце XIX – начале XX века. – М., 1981.  
 Ланда Р.Г. Мусульманский мир и Первая мировая война // Восток. – 2004. – № 1.  
 Матвеев А.М. Иранские революционные организации в Средней Азии в начале XX века // Народы Азии и Африки. – 1965. – № 2.  
 Мирошников Л.И. Іран в Первой мировой войне. – М., 1964.  
 Очерки новой истории Ирака (XIX – начале XX в.). – М., 1978.  
 Сеидов Р.А. Іранская буржуазия в конце XIX начале XX века. – М.: Наука, 1974.  
 Федорова И.Е. Британская политика в Иране в период революции 1905-1911 гг. // Вопросы истории. – 1980. – № 5.  
 Хейфец А. Первая русская революция и народы Востока // Азия и Африка сегодня. – 1985. – № 1.  
 Хейфец А.Н. Большевики и „пробуждение” Азии // Народы Азии и Африки. – 1965. – № 5.  
 Чапкевич Е.И. Большевики и буржуазные революции в Азии начала XX века. – М., 1985.

## РЕВОЛЮЦІЯ 1911-1913 РОКІВ У КИТАЇ.

### ПЛАН:

1. Причини революційного піднесення на початку ХХ ст. Створення Союзної ліги. Програма Сунь Ятсена.
2. Піднесення революційного руху в Китаї у 1906-1910 рр.
3. Повстання в Учані. Проголошення республіки. Зречення маньчжурської династії. Прихід до влади Юань Шікая.
4. „Друга революція” та її поразка. Історичне значення революції.

Особливістю Китаю був повний контроль над суспільством з боку могутньої державної влади. Імператор і чиновники звеличували Китайську імперію як особливу – Піднебесну – і вважали інші країни світу її васалами, а їхні народи варварами. Але до кінця ХІХ ст. Китай перетворився на напівколонію іноземних держав. Його територія виявилася поділеною на „сфери впливу” між Англією, Францією, Японією, Німеччиною та Росією.

У країні наростав стихійний протест проти проникнення іноземців й модернізації. Кульмінацією стало повстання під керівництвом членів товариства Іхетуань (Іхетуанське повстання 1899-1900 рр.), жорстоко придушене військами восьми держав (Англія, США, Росія, Японія, Франція, Італія, Німеччина, Австро-Угорщина). Визначіть основні причини революційного піднесення на початку ХХ ст. в Китаї. Висловіть власні міркування.

Після цього антиіноземні настрої в Китаї стали трансформуватися в антициньські й антиманьчжурські. В цих умовах набирав сили революційний антициньський рух. Його лідером став Сунь Ятсен. Влітку 1905 р. за його активної участі розрізнені революційні групи з'єдналися в „Об'єднаний союз”. Основу програми організації становили розроблені Сунь Ятсеном „три народні принципи” (націоналізм, народовладдя, народне благоденство). Схарактеризуйте їх зміст. Дайте власну оцінку. У 1907 р. „Об'єднаний союз” здійснив декілька спроб підняти повстання проти маньчжурської династії, але невдало. В 1909-1910 рр. стихійні лиха і різке подорожчання рису викликали голодні бунти в багатьох провінціях. Реформаторська опозиція вимагала негайного скликання парламенту. У січні 1910 р. та квітні 1911 р. „Об'єднаний союз” організував повстання гарнізону в Гуанчжоу, які закінчилися поразками. Виділіть основні райони революційного руху в Китаї у 1906-1907 рр. Покажіть їх особливості. Змалюйте політичний портрет Сунь Ятсена.

Революція почалася в Ухані (загальна назва трьох міст Учан, Ханькоу, Ханьян). 10 жовтня 1911 р. в Учані повстав проти уряду гарнізон, підтриманий робітниками і студентами. Наступного дня владу Цінів було повалено в сусідніх містах Ханькоу і Ханьяні. До початку грудня вже 15 із 18 провінцій Китаю відмовилися підкорятися циньському уряду. 13 грудня 1911

р. представники революційних провінцій зібралися в Нанкіні на конференцію, яка назвала себе Національними зборами Китаю. 29 грудня вони проголосили Китай республікою. Маньчжурська влада в пошуках порятунку звернулася до Юань Шікая – генерала, якого за реформаторські погляди було відправлено на заслання. Він був призначений генерал-губернатором центральних провінцій, а потім прем'єр-міністром і командувачем усіх урядових сил.

12 лютого 1912 р. від імені малолітнього імператора Пу І було оголошено про зречення цінської династії і запропоновано Юань Шікаю „організувати тимчасовий республіканський уряд”. 15 лютого Національні збори обрали Юань Шікаю тимчасовим президентом Китайської республіки. Ці події стали кульмінацією революції, що дістала в Китаї назву Сінхайської. Остання пов'язана з тим, що і початок революції, і зречення імператора відбулися в рік Сінхай за китайським місячним календарем (30.01.1911 – 17.02.1912). Більш детально схарактеризуйте події першого етапу революції в Китаї. Змалюйте політичний портрет Юань Шікая.

У подальшому Сунь Ятсен і створена ним у серпні 1912 р. партія Гоміндан (Національна партія), спираючись на підтримку значної частини населення, особливо на півдні країни, спробували скинути Юань Шікаю, котрий встановив у Китаї воєнну диктатуру. Але в другій революції 1913 р. Гоміндан зазнав поразки. Виділіть основні події „другої революції” та причини її поразки. Визначіть історичне значення революції.

При підготовці до заняття опрацюйте зміст пропонованих документів.

Проаналізуйте їх, висловіть власну думку.

### **I. Сунь Ят-Сен про відмову багатьох членів Союзної ліги від революційної програми.**

Упродовж тридцяти одного року я наполегливо працював для блага китайського народу. Моє життя було присвячене китайському народові, і вірність моя за цей тривалий проміжок, поставленим мною завданням, залишилась незмінною. Ні могутність маньчжурської династії, ні усі негаразди мого життя не могли усунути мене від поставлених завдань. Я боровся за те, до чого прагнув...

... спочатку здавалося, що мені, як вождю, буде дуже легко здійснити програму революційної партії, тобто націоналізм, демократію, народне благоденство і п'ятиступеневу конституцію, там само і ті завдання, які поставила революція. Якби це вдалося здійснити, то Китай знайшов би своє місце серед сім'ї народів і став би на шлях процвітання та благоденства. Однак, на жаль, лише тільки вдалося завершити революцію, члени нашої партії раптово стали поділяти відмінні від моїх думки, вважаючи мої ідеали занадто завищеними і недосяжними для нового будівництва сучасного Китаю.

Ці сумніви, однак, приймалися як щось доведене, і навіть деякі мої товариші почали сумніватися в здійсненні моєї програми, тому здавалося, що моя програма мала менше шансів на здійснення під час мого перебування на

президентській посаді, ніж коли я був лідером партії, підготовленою революцією, тому спроба будівництва не вдалася, і національні завдання, які я висував, зійшли нанівець після революції.

Хрестоматія по новій історії. Частина II.  
1870-1918. / під ред. А.І. Молока,  
В.А. Орлова /.- М., 1953.- с. 417-418.

## **II. Програма партії Гоміндан.**

(Прийнята на з'їзді в 1912 р.).

**1.** Захищати та підтримувати сильний та об'єднаний уряд і організувати систему централізації так, щоб ці заходи були систематизовані та узгоджені.

**2.** Сприяти та підтримувати місцеві органи влади та розвивати в нашому народі такі сили самоврядування, які необхідні для республіки, з тим, аби зробити можливою ліквідацію недоліків центрального уряду.

**3.** Провести всі заходи по об'єднанню різних рас у Китаї, запровадити справжню рівність і цивілізацію так, щоб наш народ швидше став сильним і єдиним.

**4.** Підтримати принципи суспільного обслуговування, готуючи шлях для запровадження народного благоденства, для того, щоб підвищувати та покращувати рівень життя й направляти сили уряду швидше та повніше на розвиток ресурсів нашої країни.

**5.** Розвивати дружні почуття до іноземних націй і використовувати нашу дипломатію для підтримки балансу сил, приділяючи більшу частину уваги нашому самовдосконаленню.

Ефимов Г.В. Очерки по новой и  
новой истории Китая .- М.,  
1951.- с. 181.

## **ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:**

1. Як можна схарактеризувати політику європейських держав щодо Китаю?
2. Які ідеали сповідував "Об'єднаний союз" і чому? Власну думку обґрунтуйте.
3. У чому полягала сутність "трьох народних принципів" Сунь Ятсена? Поясніть.
4. Назвіть причини Сінхайської революції.
5. Визначіть особливості революції 1911-1913 рр. у Китаї та її наслідки.

## **СПИСОК ПРОПОНОВАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ**

### *Джерела:*

Хрестоматія по новій історії.- М., 1953.- Т.ІІ.- С.416-426.

### *Монографії та статті:*

- Белов Е.А. Учанское восстание в Китае.(1911 г.) – М., 1971.
- Белов Е.А. О характере Синьхайской революции //Народы Азии и Африки.– 1972.– №3.
- Белов Е.А. О вводе русских военных отрядов в Китай в 1911-1913 гг. // Проблема Дальнего Востока. – 1998. – № 1.
- Белов Е.А. К истории русско-китайских отношений в Синьцзяне в период Синхайской революции (1911-1913 гг.) // Проблемы Дальнего Востока. – 1995. – № 2.
- Белов Е.А. Краткая история Синьхайской революции. 1911-1913. – М., 2001.
- Березний Л.А. О некоторых проблемах истории Синьхайской революции //Народы Азии и Африки.– 1971.– № 5.
- Борох Л.Н. Союз возрождения Китая.– М., 1981.
- Борох Л.Н. Сунь Ятсен о проблеме „ускоренного развития” Китая // Народы Азии и Африки.– 1976. – № 5
- Борох Л.Н. Становления принципа "минь шэн" / народное благоденствие в программе Сунь Ятсена // Народы Азии и Африки.– 1975.– № 1.
- Борох Л.Н. Восприятие западных социологических идей в Китае / Начало XX века / // Народы Азии и Африки. – 1979. – № 6.
- Влияние революции 1905-1907 гг. в России на Турцию, Иран и Китай // Новая и новейшая история. – 1976. – № 4.
- Ефимов Г.В. Буржуазная революция в Китае и Сунь Ятсен. (1911-1913 гг.) Факты и проблемы. – М., 1974.
- Григорцевич С. С. Дальневосточная политика империалистических держав на Дальнем Востоке в 1906-1917 гг. – Томск, 1965.
- Жуков В.В. Китайский милитаризм 10-20-е гг. XX века. – М., 1983.
- История Востока. – М., 2005. – Т. IV. – Кн. 2.
- Крымов А.Г.Общественная мысль и идеологическая борьба в Китае / 1906-1917 гг./.– М., 1972.
- Кузнецов В.С. Синьхайская революция в Китае // Вопросы истории. – 2004. – № 10.
- Кузнецов В.С. Юань Шикай // Вопросы истории. – 2002. – № 8.
- Кузнецов В.С. Императрица Цы Си // Вопросы истории. – 2003. – № 2.
- Непомнин О.Е. Социально-экономическая история Китая 1874-1914 гг. – М., 1984.
- Никифоров В.Н. Китай в годы пробуждения Азии.– М., 1982.
- Никифоров В.Н. Идейные предшественники Синхайской революции // Вопросы истории. – 1982. – № 6.
- Остриков П.И. Империалистическая политика Англии в Китае в 1900-1914 гг. – М., 1978.
- Синхайская революция . Сб. статей. – М., 1962.
- Никифоров В.Н. Первые китайские революционеры. – М., 1980.
- Тихвинский С.Л. Реформы и революции в Китае // Новая и новейшая история. – 1999. – № 2.
- Хейфец А. Первая русская революция и народы Востока. // Азия и Африка сегодня – 1985, № 1.

## МОЛОДОТУРЕЦЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1908-1909 РР.

### ПЛАН:

1. Причини революції.
2. Діяльність молодотурок. Визрівання революційної ситуації.
3. Революційні події 1908 р. і відновлення Конституції 1876 р.
4. Контрреволюційний переворот 1909 р. та його провал. Прихід до влади молодотурок.

На початку ХХ ст. Османська імперія переживала скрутні часи. Її територія, крім Анатолії (власне Туреччини), охоплювала провінції або васально залежні князівства, що були заселені нетурецьким населенням (араби, слов'яни, вірмени тощо). Це був колос на глиняних ногах. У європейській політиці постало „східне питання”. Османська імперія стала об'єктом боротьби великих держав. В арабських і європейських провінціях здійснювалася хвиля національно-визвольного руху, котру останні використовували в своїх інтересах. Підпорядкування фінансів, зовнішньої та внутрішньої торгівлі Туреччини іноземному капіталові призвело до перетворення імперії в напівколонію. Султан Абдул-Хамід II більше переймався метою збереження традиційних ісламських цінностей і величезних володінь імперії. Він жорстоко переслідував будь-яку опозицію. Для збереження влади використовував міжетнічні протиріччя народів, які населяли імперію. Серйозними проявами кризи імперії стали повстання вірмен, партизанська боротьба в Македонії, повстання на Криті, зростання опозиційного руху в самій Туреччині.

У 1889 р. курсанти військового училища в Стамбулі створили таємне товариство „Єднання і прогрес”. В еміграції виникла організація на чолі з Ахмедом Резою. Обидва угруповання об'єднували в основному молоду інтелігенцію (звідси й назва – молодотурки). Виділіть мету й завдання товариства молодотурок, схарактеризуйте його діяльність. З'ясуйте у чому полягали розбіжності серед учасників руху.

Визначіть основні причини революції. Поясніть їх. Висловіть власну думку.

У 1907 р. в Парижі відбувся другий з'їзд молодотурецьких груп, на якому було досягнуто тимчасового примирення та ухвалено рішення про підготовку повстання. Воно почалося 3 липня 1908 р. виступом армійських підрозділів у Македонії. На вимогу повсталих султан відновив дію Конституції 1876 р. Війська вступили до Стамбулу. Молодотурки сформували новий уряд. На виборах до парламенту вони перемогли, отримавши 2/3 місць у палаті депутатів. Прийшовши до влади, проводили свою політику непослідовно і занадто обережно.

Висвітліть революційні події 1908 р. Визначіть основні райони боротьби. Схарактеризуйте політику молодотурок, виділіть її позитивні та



негативні сторони. Дайте їм оцінку.

13 квітня 1909 р. султан, заручившись підтримкою духівництва, вчинив заколот із вимогами відродити шариат, скасувати Конституцію, відновити його владу. Скориставшись ним, Абдул-Хамід II розпустив парламент і розпочав репресії проти молодотурок. Однак, заколот було придушено й Абдул-Хаміда II позбавлено трону. 27 квітня новим султаном став його брат Мехмед V, діяльність якого повністю контролювали молодотурки. Вони залишалися при владі до 1918 р. Охарактеризуйте події 1909 р. в Туреччині. Покажіть причини провалу контрреволюційного перевороту.

Прийшовши до влади, молодотурки не виконали жодної зі своїх обіцянок і встановили диктаторський режим. У внутрішній політиці утверджувалась ідеологія пантюркізму – створення й панування єдиної турецької нації. Це спричинило нові хвилі антитурецьких настроїв в поневолених народів. Схарактеризуйте реформи молодотурок на цьому етапі. Висловіть власну думку.

При підготовці до заняття використайте зміст пропонованих документів. Проаналізуйте їх і висловіть власну думку.

### **I. Конгрес молодотурок у Парижі в 1902 р. Програма групи Сабахеддіна.**

**1.** Ми відкидаємо солідарність між оттоманськими народами і тим режимом, при якому ми живемо вже 25 років, режимом гніту, котрий є єдиним джерелом усіх злочинів, які компрометують імперію і які викликають незадоволення всього людства.

**2.** Ми прагнемо встановити між різними народами та расами імперії згоду, яка буде гарантувати всім без виключення повне користування їх правами, визнаними вищою владою імперії та освяченими міжнародними договорами. Ця згода дасть можливість у повній мірі задовольнити своє законне прагнення брати участь у місцевому управлінні, зробить їх рівними громадянами з точки зору прав і обов'язків...

**3.** Ми будемо прагнути за всіх обставин координувати прагнення всіх оттоманських народів і спрямовувати зусилля всіх патріотів до досягнення потрібної мети: а) підтримка цілісності та міцності Оттоманської імперії; б) відновлення порядку та миру у внутрішніх частинах держави, що є суттєвою умовою прогресу; в) повага до основних законів імперії, особливо до Конституції, проголошеній у 1876 р., яка, безперечно, є найбільш важливою частиною і яка дає вірну та найбільш міцну гарантію загальних реформ, прав і політичних свобод оттоманським народам.

**4.** Ми твердо заявляємо про наше рішення поважати міжнародні угоди, і, особливо, Берлінський договір, положення якого стосуються внутрішнього порядку в Туреччині та будуть поширюватися на всі провінції імперії.

### **Ухвала групи Ахмеда Різи.**

...Більшість конгресу вважає, що для проведення реформ у Туреччині необхідне звернення до втручання держав, зміст прийнятої резолюції й полягає в прихильному ставленні до дій держав. Ми, меншість, переконані, що держави керуються власними інтересами і не завжди ці інтереси відповідають інтересам кожної країни, тому ми повністю відкидаємо дії, які

порушують незалежність Оттоманської імперії. Тим не менше, ми зовсім не є ворогами Європи, як це може видаватися, навпаки, одне з головних наших побажань полягає в тому, щоб побачити поширення європейської цивілізації в нашій країні, особливо її наукового прогресу та практичних інститутів...

Акимшина Н.А., Люксембург М.А.

Практикум по истории стран зарубежного Востока (Индия, Иран, Турция).- М., 1963.- с. 48-49.

### **II. Лист міністра закордонних справ Англії Едуарда Грея англійському послу в Константинополі Жерарду Лоутеру (Лондон, 31 липня 1908 р.).**

Якщо Туреччина дійсно запровадить Конституцію та в подальшому буде твердо стояти на своїх ногах, і стане більш сильною, то наслідки цього будуть простягатися ще далі, ніж хто-небудь із нас може передбачити. Вплив цього буде великим у Єгипті й дасть себе відчутти і в Індії. До цих пір всюди, де в нас є мусульманські піддані в країнах, які керуються їх релігійним лідером, знаходяться під деспотією, котра не є бажаною; в той же час як наші мусульманські піддані знаходяться під деспотією, яка є бажаною. Ці мусульмани, які мали можливість порівнювати умови життя мусульман, які керуються султаном, і умови мусульман, які керуються нами, звичайно готові були надати перевагу нам. Але, якщо тепер Туреччина створить парламент і покращить своє управління, то вимоги Конституції в Єгипті досягнуть більшої сили, і наша здатність до опору цій вимозі буде значно зменшена. Якщо турецька Конституція буде справно діяти, і справи в Туреччині підуть добре, а нам в той же час прийдеться придушувати силою й розстрілами повстання єгипетського народу, то наше становище буде зовсім нелегким.

Хрестоматия по истории международных отношений. Выпуск II. Африка и Передняя Азия.- М., 1972.- с. 231.

### **ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:**

1. Охарактеризуйте політичне і соціально-економічне становище Туреччини наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.
2. Що заважало Туреччині стати на шлях модернізації?
3. Які реформи здійснили молодотурки? Схарактеризуйте їх.
4. Поясніть значення поняття: „пантюркізм”.

### **СПИСОК ПРОПОНОВАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ**

#### *Джерела:*

Практикум по истории стран Зарубежного Востока. – М., 1963. – С. 22-49.

Хрестоматия по истории международных отношений. – М., 1972. – С. 228-232.

#### *Монографії та статті:*

Алиев З. Турция в период правления младотурок. 1908-1918. – М., 1972.

Боев Ю.О. Молодотурецька революція і політика великих держав //

- Український історичний журнал. – 1958. – № 5.
- Века неравной борьбы. – М., 1967.
- Гастратян М.А. и др. Очерки истории Турции. – М., 1983.
- История Востока. – М., 2005. – Т. IV. – Кн. 2.
- Кошкин А.А. Первая мировая война и Восток //Новая и новейшая история. – 1998. – № 5.
- Ланда Р.Г. Мусульманский мир и Первая мировая война // Восток. – 2004. – № 1.
- Лудшвейг Е.Ф. Турция в годы Первой мировой войны 1914- 1918 гг. – М., 1966.
- Миллер А.Ф. Пятидесятилетие младотурецкой революции. – М., 1958.
- Миллер А.Ф. Революция в Турции 1908 года и Мустафа Кемаль // Народы Азии и Африки. – 1975. – № 3.
- Моисеев П.П. Турция: от колониальной экономики империи к хозяйственной самостоятельности республики // Восток. – 2002. – № 2.
- Петросян Ю.А. Из истории нелегальной пропаганды младотурок во флоте // Народы Азии и Африки – 1973.– № 5.
- Петросян Ю.А. Младотурецкое движение .– М., 1971.
- Петросян Ю.А. Османская империя: могущество и гибель. – М., 1990.
- Проблемы истории Турции. – Сб.ст.– М., 1978.
- Симония Н.А. Исторический процесс „пробуждения Азии” // Вопросы истории.– 1971.– № 10.
- Старченков Г. Турция. Двести лет вестернизации // Азия и Африка сегодня. – 2002. – № 6.
- Фадеева И.Л. Идеино-политическая борьба вокруг османского халифата в последней четверти XIX века // Вопросы истории. – 1986. – № 10.
- Фадеева И.Л. Официальные доктрины в идеологии и политике Османской империи / Османизм, панисламизм /. – М., 1985.
- Хейфец А. Первая русская революция и народы Востока //Азия и Африка сегодня. – 1985. – № 1.
- Чапкевич Е.И. Большевики и буржуазные революции в Азии начала XX века. – М., 1985.
- Чапкевич Е.И. Оценка большевиками младотурецкой революции // Народы Азии и Африки. – 1975. – № 6.
- Шпилькова В.И. Антиправительственные выступления в Восточной Анатолии накануне младотурецкой революции //Народы Азии и Африки.– 1971 .– № 3.
- Шпилькова В.И. Младотурецкая революция 1908-1909 гг. – М. 1977.
- Шпилькова В.И. Начало младотурецкой революции и восстановление в Османской империи Конституции // Проблемы новой и новейшей истории Турции. – Сб. ст. – М., 1978.
- Шпилькова В.И. Отношение западноевропейских держав к младотурецкой революции //Новая и новейшая история. – 1971.– № 3.
- Шпилькова В.И. Первый проект политической программы младотурок // Народы Азии и Африки.– 1973.– № 4.

## РЕВОЛЮЦІЙНЕ ПІДНЕСЕННЯ В ІНДІЇ 1905-1908 рр.

### ПЛАН:

1. Причини революційного піднесення.
2. Рухи „свадеші” і „сварадж” у 1905-1907 рр. Соціальна боротьба.
3. Відхід від боротьби лібералів. Розкол ІНК.
4. Розгортання революційного руху у 1908 р. Процес Тілака. Історичне значення революційного піднесення 1905-1908 рр.

Становлення індійської нації стало тим підґрунтям, на якому виник надзвичайно сильний визвольний рух. Серед частини індійської інтелігенції посилювалися патріотичні настрої. Вона почала об'єднуватися у культурно-освітні організації. Одночасно висувалися вимоги створення європейської системи освіти, проведення соціальних реформ, прискорення розвитку індійської промисловості. У грудні 1885 р. в Бомбеї відбувся установчий з'їзд Індійського національного конгресу (ІНК), що невдовзі став провідною партією в Індії. На початку ХХ ст. він почав займати рішучі позиції в боротьбі індійців проти колоніалізму. Визначіть і схарактеризуйте основні причини революційного піднесення на початку ХХ ст. в Індії. Висловіть власні міркування.

Головними центрами масових рухів стали Бенгалія, Пенджаб і Бомбей. На пропозицію ІНК 16 жовтня 1905 р. в Бенгалії було проведено й підтримано населенням країни національний траур на знак протесту проти поділу Бенгалії. В 1905 р. ІНК підтримав масовий рух під гаслом „свадеші” (своє виробництво). Він включав мітинги, демонстрації, страйки робітників на англійських фабриках. Восени 1906 р. ІНК на своїй сесії в Калькутті висунув вимогу „свараджу” (своє правління). Навесні 1907 р. рух „свадеші” став переростати у рух „сварадж”. Та він уже не був таким масовим, а виступи „крайніх” придушувалися англійськими військами. Помірковане керівництво ІНК, почувши обіцянки властей піти на поступки, припинило боротьбу. Опишіть події 1905-1907 рр. в Індії. Визначіть основні райони та центри соціальної боротьби.

Схарактеризуйте рухи „свадеші” та „сварадж”. Виділіть основні причини розколу в ІНК, його наслідки. Висловіть власну думку. Кульмінацією національно-визвольного руху став політичний страйк у Бомбеї в липні 1908 р. Для придушення масових виступів населення колоніальна влада вдавалася до репресивних заходів. Ще 1907 р. було прийнято закон проти заколотників, який забороняв мітинги й демонстрації, а 1908 р. закон про закриття газет, що „підбурювали до заколоту”. На їх підставі заарештували Тілака (лідера лівого крила ІНК), над яким було влаштовано політичний процес, що привернув до себе увагу населення всієї країни. Упередженість суддів і англійських присяжних обурили країну. У Бомбеї почався загальний політичний страйк. Демонстрації та мітинги переростали в

сутички з поліцією. Бомбейський страйк, піднесення національно-визвольного руху в країні змусили колоніальну владу піти на поступки. Водночас колонізатори намагалися внести релігійний і національний розкол в індійське суспільство. Виділіть особливості революційного руху в 1908 р. Змалюйте політичний портрет Б.Тілака та події судового процесу над ним, його наслідки. Покажіть, що являла собою політика англійської влади в цей час. Дайте власну оцінку. Визначіть історичне значення революційного піднесення в Індії у 1905-1908 рр.

При підготовці до заняття використайте зміст пропонованих документів. Проаналізуйте їх і висловіть власну думку.

### **I. Розгортання руху „свадеші” після розподілу Бенгалії.**

(Повідомлення кореспондента „Таймс оф Індія” про проведення дня 16 жовтня 1905 р. в Калькутті, коли було затверджено закон про розподіл Бенгалії).

У неділю вночі організація, відома під назвою „Свадешський комітет”, вжила рішучих заходів для того аби спонукати місцевих торгівців Калькутті зачинити свої лавки цього ранку. По місту були поширені тисячі листівок, в яких говорилося, що цей день є днем трауру, і усім справжнім індійцям належить відзначити його надзвичайним чином. Молоді студенти, які називали себе свадешськими волонтерами, обходили будинки. В результаті більшість індуських лавок були зранку закриті... Свадешські волонтери зранку розташувалися на важливих трамвайних і залізничних зупинках і передавали пасажирам мотузки з червоної нитки з жовтим пензликом для носіння на руці на знак скорботи. Всіх бабу (службовців) просили знімати взуття й шкарпетки (на знак трауру). Багато з них це виконували, і вулиці являли цікаве дійство, коли сотні бабу поспішали в контори з взуттям у руках.

Национально-освободительное движение  
в Индии и деятельность Б.Г. Тилака.- М.,  
1958.- с. 333.

### **II. З виступу Тілака 10 липня 1906 р.**

Коли одна країна керує іншою, це робиться не із альтруїстських мотивів. Британське правління в Індії існує для користі англійців, і наші правителі могли б дати деякі права індійцям, якби це не зачіпало їх власних інтересів... На нашу думку, ми не повинні виставляти наші страждання перед нашими правителями або звертатися до них з проханнями, тому що такі прохання безпорадні. Індійський Національний конгрес повинен обережно обмірковувати всі ці справи та вирішити, прийшов або ні час для змін в його політиці. Більшість лідерів Конгресу є тимчасовими працівниками, і тому наша суспільна організація не має успіху. Непотрібно просто галасувати про наші права або випрошувати їх, ми повинні наполягати на них та робити все, що можемо... Після агітації проти розподілу (Бенгалії) і, маючи досвід останніх 60-ти років, ми повністю переконалися в тому, що ми нічого не здобудемо методами прохань.

Акимшина Н.А., Люксембург М.А.

### **III. Відношення індійської спільноти до розколу в Сураті.**

Революційні гасла розповсюджувалися всюди, роздратування зростало, і зіткнення ставало неминучим. Щоб запобігти цьому, знову викликали старого патріарха конгресу Дадабхая Наороджі... Перепочинок був короткочасним, і в 1907 р. відбулося зіткнення, яке зовнішньо закінчилося перемогою старих, поміркованих елементів. Але ця перемога була отримана тільки за допомогою організованого апарату і завдяки обмеженому в ті часи складу учасників Конгресу. Не підлягало сумніву, що переважна більшість політично свідомих людей Індії підтримала Тілака та його групу. Конгрес в значній мірі втратив своє значення й інтерес переключився на інші сфери політичної діяльності.

Неру Д. Открытие Индии.- М., 1958.- с. 380.

### **ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:**

1. Схарактеризуйте політичне і соціально-економічне становище Індії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.
2. Розкажіть про революційний рух 1905-1908 рр. в Індії. Визначте основні події та рушійні сили?
3. Що Ви знаєте про Б.Тілака?
4. Поясніть значення термінів „свадеші”, „сварадж”.

### **СПИСОК ПРОПОНОВАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ**

#### *Джерела:*

Практикум по истории Зарубежного Востока. – М.,1963. – С.74-94.  
Неру Д.Открытие Индии. – М.,1958.

#### *Монографії та статті:*

Антонова К.А. и др. История Индии. – М.,1973.  
Ганковский Ю.В., Гуревич Н.М. О норме земельно-налогового обложения в колониальной Индии //Народы Азии и Африки. – 1978. – №6.  
История Востока – М., 2005. – Т. IV. – Кн. 2.  
Комаров Э. Н. Революция 1905-1907 гг. в России и национально-освободительное движение в Индии // Народы Азии и Африки. – 1983.– №4.  
Куценков А.А. Индия: традиционный социально-культурный комплекс и политика // Восток., 2001. – № 4, 2002. – № 2.  
Национально-освободительное движение в Индии и деятельность Тилака. – Сб.ст. – М.,1958.  
Новая история Индии. – М.,1961.

- Павлов В.И. Формирование индийской буржуазии. – М.,1958.
- Прокоф"єв В.І. Вплив російської революції 1905-1907 рр, на революційне піднесення 1905 -1908 рр. в Індії // Питання нової та новітньої історії. – К.,1967.
- Райков А. В. Национально-революционные организации Индии в борьбе за свободу 1905-1930 гг. – М.,1979.
- Райков А.В. Деятельность патриотических организаций индийских эмигрантов в 1905-1914 гг. //Народы Азии и Африки. – 1962.– № 2.
- Райков А.В. К вопросу о революционной деятельности Тилака / 1905-1909 / //Народы Азии и Африки. – 1965. – № 2.
- Райков А.В. Пробуждение Индии. – М.,1968.
- Революционный процесс на Востоке: история и современность. – М.,1982.
- Синха П.Б. Революционные движения в Индии в 1905-1914 гг. //Народы Азии и Африки. – 1972. – № 2.
- Хейфец А. Первая русская революция и народы Востока. //Азия и Африка сегодня. – 1985.– № 1.
- Чапкевич Е.И. Большевики и буржуазные революции в Азии начала XX века. – М, 1985.

## Теми рефератів й методичні поради до їх написання

Реферат – один із важливих видів самостійної роботи студентів, який допомагає, опрацювавши відповідні джерела, наукову та методичну літературу, поглиблено вивчати проблеми курсу „Нової історії країн Азії та Африки”. Їхня підготовка сприяє виробленню навичок самостійного аналізу джерел та наукової літератури, систематизації матеріалу та його стислому викладу. Студент обирає одну із запропонованих тем з курсу ( див. перелік тем рефератів).

Робота над рефератом розпочинається зі складання бібліографії (не менше п'яти назв) та її опрацювання. На даному етапі важливими є два взаємопов'язаних моменти: вміння „читати” і вести запис прочитаного. Правильна робота з книгою передбачає дотримання ряду правил, основним з яких є **свідоме засвоєння прочитаного, а не механічне заучування**. Це вимагає **зосередженості і виключає поверховість сприймання**. Починати її слід з ознайомлення зі змістом книги і вступом (передмовою) до неї. Це дасть загальний орієнтир та уявлення про питання, що в ній висвітлюються. Потім здійснюєте фронтальне ознайомлення з матеріалом і розпочинаєте його глибоке опрацювання. Неодмінним правилом при цьому є з'ясування незрозумілих історичних термінів, понять, визначень тощо, для чого слід користуватися словниками, довідниками, енциклопедіями та іншими довідковими виданнями.

Працюючи з історичною літературою, необхідно робити виписки (краще на окремих аркушах або картках) із зазначенням найважливіших подій, фактів, дат, імен, висновків, вказуючи всі складові наукового апарату (автор і назва твору, місце і рік видання, сторінка; наприклад – Коран. Перевод академіка І.Ю.Крачковського. – М.: Издательство „Раритет”, 1990. – С.21; Дяченко А.Д. Внутрішньополітичне становище в Єгипті напередодні повстання 1919р. // Український історичний журнал. – 1975. – № 7. – С.32-34). Необхідно скласти план реферату, в якому передбачити вступ, кілька пунктів основної частини і висновки.

У „Вступі” варто охарактеризувати актуальність проблеми, стан її висвітлення в літературі, мету та завдання роботи.

В „Основній частині” потрібно розкрити зміст кожного питання у логічній послідовності з елементами самостійного аналізу історичного матеріалу. Писати слід сучасною українською мовою, короткими чіткими фразами, правильно оформлюючи науковий апарат; цитати брати в лапки і зазначати в посиланні, з якого джерела вони взяті, вказуючи сторінку.

У „Висновках” підводиться підсумок з теми в цілому, робляться узагальнення.

В кінці реферату подається список використаної літератури і джерел.

Реферат повинен мати обсяг 10-12 сторінок машинопису (комп'ютерного набору) через 2 інтервали з полями 1 см. (праворуч.), 2,5 см. (зверху), не менше 2 см. (знизу); або 20-25 сторінок писаного тексту. На сторінці має бути 30 рядків. На обкладинці реферату зазначаються: назва



вузу, прізвище, ім'я та по батькові виконавця, кафедра, тема реферату, назва дисципліни, факультет, курс, група, форма навчання. Реферати здаються на кафедру всесвітньої історії викладачам для перевірки. При підготовці до написання реферату за потребою студент може консультиватися у викладача кафедри всесвітньої історії, який викладає цей курс.

**ТЕМИ РЕФЕРАТІВ ПО КУРСУ**  
**"НОВА ІСТОРІЯ КРАЇН АЗІЇ ТА АФРИКИ"**  
для студентів ІІІ курсу (заочна форма навчання)

1. Національне повстання в Індії 1857-1859 рр.
2. Селянська війна тайпінів у Китаї.
3. Революція 1867-1868 рр. у Японії.
4. Бабідські повстання у Ірані.
5. Друга „опіумна війна”.
6. Політика танзимату в Османській імперії.
7. Визвольна боротьба алжирського народу проти французьких колонізаторів під проводом Абд-аль-Кадира.
8. Реформи Мухамеда Алі в Єгипті та їх наслідки.
9. Переможна боротьба народів Ефіопії проти італійських колонізаторів.
10. Боротьба єгипетського народу проти колонізаторів під проводом Орабі-паші.
11. Англо-бурські війни та утворення Південно-Африканського союзу.
12. Революція 1911-1913 рр. у Китаї.
13. Революція 1905-1911 рр. у Ірані.
14. Молодотурецька революція 1908-1909 рр.
15. Революційне піднесення в Індії 1905-1908 рр.
16. Становлення і розвиток колоніальної системи.
17. Проблеми модернізації країн Сходу.
18. Регіональні цивілізації Сходу, їх типологія і характеристика.

Список літератури до написання рефератів подано у загальному списку літератури.

## Аудиторна контрольна робота й методичні поради до її виконання

### **Методичні поради до виконання контрольної роботи**

Одним із важливих етапів навчального процесу в заочній формі навчання є виконання контрольної роботи. Її мета полягає у самостійному опануванні студентами окремих важливих тем. Студент повинен глибоко засвоїти відповідний теоретичний матеріал, вміти його аналізувати, навчитись робити висновки щодо історичних подій, явищ та процесів, висловлювати власну думку та вміти її обґрунтувати. Набуті знання й потрібно проявити при написанні роботи.

Всього з курсу „Нової історії країн Азії та Африки” студенти історичного факультету виконують 1 контрольну роботу на III курсі з теми: „Визвольна боротьба народів Африки проти колонізаторів у другій половині XIX – на початку XX ст.” Її проводить викладач.

**Увага!** Робота виконана не за варіантом не підлягає перевірці і не зараховується.

### **Загальні вимоги до контрольної роботи:**

Письмовий виклад змісту питань контрольної роботи повинен складатися з рукописного тексту, кількість сторінок якого не регламентується. В ньому, на основі вивчення пропонованої наукової літератури з нової історії країн Азії та Африки, підручників, історичних документів з даної проблематики, необхідно аргументовано і творчо висвітлити зміст поставлених питань.

**Увага!** Робота, повністю чи частково переписана з підручника чи інших посібників не зараховується.

Текст повинен бути написаний виключно українською літературною мовою, розбірливим почерком. Основні теоретичні положення – правильно і чітко сформульовані. Сторінки мають бути пронумеровані.

На титульній сторінці робота підписується так:

**Аудиторна контрольна робота**  
**з курсу „Нова історія країн Азії та Африки”**  
**по темі: ...**  
**Студента (ки) III курсу історичного факультету**  
**Кам'янець-Подільського державного**  
**університету**  
**/ заочна форма навчання /**  
**П.І.П.**

Число, місяць, рік написання роботи.

Головне у підготовці до написання контрольної роботи – це підбір і вивчення літератури (її перелік додається до тематики контрольної роботи).

Особливу увагу треба приділити опануванню змісту питань теми; запам'ятання основних подій, явищ і процесів; осмисленню їх наслідки та історичного значення.

Якість письмової роботи оцінюється по тому, наскільки самостійно, вірно і творчо студент висвітлює сутність питань теми.

### **При оцінці контрольної роботи враховується:**

1. Рівень опанування студентом матеріалом названих джерел.
2. Науковість аналізу фактів, подій і явищ.
3. Розкриття взаємозв'язку історичних фактів, подій, явищ.
4. Логічність, конкретність й послідовність викладу матеріалу.
5. Вміння робити висновки і рекомендації.
6. Грамотне написання тексту.
7. Зовнішнє оформлення.

На перевірених контрольній встановлюється оцінка **„зараховано”** чи **„не зараховано”**.

Студенти, які не виконали письмових робіт, передбачених навчальним планом, до екзаменів не допускаються. В процесі самостійного вивчення курсу „Нової історії країн Азії та Африки” по темі, яка пропонується для виконання контрольної роботи, студенти-заочники можуть звертатися за консультаціями на кафедру всесвітньої історії.

**Контрольна робота на тему: „Визвольна боротьба народів Африки проти колонізаторів у другій половині XIX – початку XX ст.”**

### **Питання:**

1. З'ясувати особливості соціально-економічних відносин у різних регіонах Африки.
2. Повстання під проводом Бушірі.
3. Повстання гереро і готентотів у 1904-1907 рр.
4. Повстання махдістів у Судані.
5. Боротьба держави Ашанті.
6. Боротьба зулусів.
7. Визвольна боротьба єгипетського народу під проводом Орабі-паші (1879-1882 рр.).
8. Боротьба держави Саморі.
9. Повстання маджі-маджі.
10. Боротьба народів басейну річки Конго.
11. Повстання під проводом Мбарука.
12. Боротьба машона і матабеле.
13. Боротьба населення Буганди.
14. Боротьба племен вахеке.
15. Визвольна боротьба ефіопського народу проти агресії Італії.

### **РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА**

#### **ДЖЕРЕЛА:**

Хрестоматія по новій історії. – М., 1963, 1965. – Т.1-2.

Практикум по истории стран Зарубежного Востока. – М., 1963.  
Юровская Е.Е. Практикум по новой истории (1870-1917 гг.) – М., 1967.

### **ПІДРУЧНИКИ І ПОСІБНИКИ:**

Бродський Р.М., Енольський З.А. Нова історія країн Азії і Африки (1871-1917). – Львів, 1986.  
Бютнер Т. История Африки с древнейших времен. – М., 1981.  
Васильев Л.С. История Востока. – М., 1998. – Т.2.  
История Африки в XIX – в начале XX века. – М., 1977; 1987.  
История стран Азии и Африки в новое время. – М., 1989, 1990. – Ч.1-2.  
Новая история стран Азии и Африки. XVI-XIX вв. Под ред. А.М.Родригеса. – М., 2004. – Ч.3.  
Розалиев Ю. Новая и новейшая история стран Азии и Африки. – М., 1988.

### **МОНОГРАФІЇ ТА СТАТТІ:**

Абрамова С.Ю. Африка: четыре столетия работорговли. – М., 1978.  
Актуальные проблемы истории колониализма. Круглый стол // Новая и новейшая история. – 1989. – № 4.  
Века неравной борьбы. – М., 1967.  
Давидсон А. Сесиль Родс. Строитель империи. – Москва, Смоленск, 1998.  
Ерусалимский А.С. Колониальная экспансия капиталистических держав и освободительные движения народов Южной Африки и Китая в XVII - XIX вв. – М., 1974.  
Зусманович А.З. Империалистический раздел Африки. – М., 1959.  
История национально-освободительной борьбы народов Африки в новое время. – М., 1976.  
Киселев Р.С. Доколониальная Африка. Формирование классового общества. – М., 1985.  
Кобищанов Ю. Битва при Адуа // Азия и Африка сегодня. – 1996. – № 8.  
Кошелев В.С. Египет: от Ораби-паши до Саада Заглула, 1879-1924 гг. – М., 1992.  
Ланге П.В. Континент коротких теней. – М., 1996.  
Пономарев А.К. Герои Африки. – М., 1976.  
Субботин В.А. Страницы английской имперской истории: Китченер // Восток. – 2001. – № 2.  
Тропическая Африка. Сб. статей. – М., 1973.  
Френкель М.Ю. К вопросу о периодизации колониализма в Африке // Восток. – 2001. – № 2.  
Широков Г.К. Колониальная система // Восток. – 1995. – № 6.

### **ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА**

Африка: Энциклопедический справочник. – М., 1986. – Т. 1-2.

**Питання до заліку й методичні поради для його складання**  
**Як готуватися до заліку з „Нової історії країн Азії та Африки”?**  
**(III курс)**

Залік – форма контролю за процесом засвоєння певного навчального курсу з історії.

1. Протягом вивчення курсу „Нової історії країн Азії та Африки” цілеспрямовано відбирайте ту головну інформацію, яку необхідно запам'ятати надовго (виділіть її в своїх конспектах, спеціально завчайте основні поняття, дати, імена історичних осіб тощо).
2. При опануванні близької по змісту до раніше засвоєної тематики знову зверніться до її повторення.
3. У відведений час дня підготовки до заліку складіть план своєї роботи і у відповідності з ним вивчайте і повторюйте матеріал.
4. Вивчення кожного питання розпочинайте не з читання тексту підручника і конспекту, а з пригадування того, що вивчалось раніше. Тоді Ваша пам'ять „підкаже” на з'ясування яких питань слід звернути особливу увагу.
5. При повторенні матеріалу звертайте основну увагу не на окремі деталі подій і явищ, а на їх осмислення в цілому.
6. Складіть, при необхідності, хронологічні таблиці опорних дат або синхроністичні таблиці подій в різних країнах. Намагайтесь виявити загальні тенденції історичного розвитку в період, який вивчаєте.

В останній день повторіть вголос плани змісту кожного питання ,яке виноситься на залік, і ті конкретні факти, які важко запам'ятовувалися у процесі підготовки.

**Основні питання підготовки до заліку з „Нової історії країн Азії та Африки” (III курс )**

1. Регіональні цивілізації Сходу на рубежі середньовічної й нової історії.
2. Причини відсталості країн Сходу від Європи на початок нової історії.
3. Суспільний лад й економіка Індонезії у другій половині XVII-XVIII ст.
4. Перетворення Індонезії у голландську колонію.
5. Народні повстання в Індонезії другої половини XVII-XVIII ст.
6. Повстання індонезійців під проводом Діпо Негоро.
7. Економічний розвиток імперії Моголів у другій половині XVII-XVIII ст.
8. Визвольні й соціальні рухи в імперії Моголів у другій половині XVII-XVIII ст.
9. Причини розпаду імперії Моголів.
10. Перетворення Індії в англійську колонію.
11. Аграрна політика британських колонізаторів в Індії в кінці XVIII – першій половині XIX ст.
12. Причини національного повстання в Індії 1857-1859 рр.
13. Основні райони національного повстання в Індії 1857-1859 рр.

14. Економічний розвиток імперії Цін у другій половині XVII – першій половині XIX ст.
15. Причини завоювання Китаю маньчжурами та його наслідки для країни.
16. Особливості соціальної структури китайського суспільства у другій половині XVII – першій половині XIX ст.
17. Політичний лад імперії Цін у другій половині XVII – першій половині XIX ст.
18. Причини Селянської війни тайпінів.
19. Перша „опіумна” війна та її наслідки для Китаю.
20. Селянська війна тайпінів 1850-1864 рр.
21. Аграрна політика тайпінського уряду.
22. Друга „опіумна” війна.
23. Криза Османської імперії ( друга половина XVII-XVIII ст.)
24. Особливості соціальної структури османського суспільства у другій половині XVII-XVIII ст.
25. Перший етап танзимату у Туреччині.
26. Другий етап танзимату в Туреччині.
27. Економічний розвиток Японії у період Токугавського сьогунату.
28. Соціально-політичний розвиток Японії у період Токугавського сьогунату.
29. Криза режиму Токугава в Японії.
30. Революція 1867-1868 рр. в Японії.
31. Реформи в Японії в кінці 60-х - першій половині 70-х рр. XIX ст.
32. Соціально-економічний розвиток Ірану в першій половині XIX ст.
33. Реформи Амір Нізама в Ірані.
34. Бабідські повстання 1848-1852 рр. в Ірані.
35. Економічний розвиток Японії в останній третині XIX – початку XX ст.
36. Соціально-політичний розвиток Японії в останній третині XIX – початку XX ст.
37. Зовнішня політика Японії в останній третині XIX - початку XX ст.
38. Посилення колоніальної експлуатації Індії в останній третині XIX – початку XX ст.
39. Перетворення Ірану у напівколонію.
40. Перетворення Османської імперії у напівколонію.
41. Перетворення Китаю у напівколонію.
42. Перший етап іранської революції.
43. Другий етап іранської революції.
44. Молодотурецька революція 1908-1909 рр.
45. Революційне піднесення 1905-1908 рр. в Індії.
46. Початок революції у Китаї. Проголошення республіки.
47. Боротьба прогресивних сил Китаю проти диктатури Юань Шікая (1912-1913 рр.
48. Соціально-економічний розвиток Африки в другій половині XVII – XIX ст.
49. Боротьба народів Південної Африки в другій половині XIX – початку

- XX ст.
- 50.Боротьба народів Південно-Західної Африки в другій половині XIX – початку XX ст.
  - 51.Боротьба народів басейну р.Конго у другій половині XIX – початку XX ст.
  - 52.Боротьба народів Західної Африки у другій половині XIX – початку XX ст.
  - 53.Боротьба народів Східної Африки в другій половині XIX – початку XX ст.
  - 54.Повстання махдістів у Судані ( 1881-1898 рр.)
  - 55.Боротьба єгипетського народу під проводом (Орабі-паші ( 1879-1882 рр.)
  - 56.Становлення і розвиток колоніальної системи.
  - 57.Проблема модернізації країн Сходу в новий час.

## Програма до іспиту й рекомендації щодо підготовки до нього **Як готуватися до іспиту? (III курс)**

Іспит з „Нової історії країн Азії та Африки” передбачає перевірку Ваших знань зі всього курсу, а також умінь використовувати їх на фоні історичних подій та явищ світової історії. На іспиті Ви повинні продемонструвати не стільки свої здібності запам'ятовувати окремі факти, скільки вміння пояснювати й аналізувати їх, оперувати ними. Необхідно проявити знання першоджерел, а також оцінок минулого сучасною історіографією. Ваша відповідь повинна бути логічною, аргументованою, завершеною. Вона має повно розкривати зміст питання, засвідчити Ваше вміння робити узагальнення. Свою відповідь потрібно супроводжувати роботою з історичною картою.

1. Готуватися до іспиту слід протягом всього процесу вивчення даного курсу. Тому доцільно по закінченні III курсу ознайомитися зі змістом навчальної програми з курсу „Нової історії країни Азії та Африки” і при вивченні відповідного матеріалу складати розгорнутий конспект по темі, яку потрібно викладати на іспиті.
2. До закінчення занять з „Нової історії країн Азії та Африки” у Вас вже повинні бути опрацьовані всі теми курсу. Якщо з будь-яких причин цього не відбулося, то у дні відведені на підготовку до іспиту починайте роботу з вивчення тих питань, які знаєте гірше всього. При цьому намагайтесь дотримуватися хронологічної послідовності.

Кожний день спочатку опрацьовуйте певне питання, а в кінці дня ще раз повторіть вивчене за день.

3. При вивченні кожного питання доцільно спочатку намітити план відповіді, а потім послідовно, у відповідності до пунктів плану, відновити у пам'яті основний зміст теми. При цьому важливо простежити щоб кожне питання плану не залишалось поза Вашою увагою. Продумайте вступ і висновки. Визначте, що можна включити у відповідь з додатково вивчених джерел.

### **ПРОГРАМА ПІДГОТОВКИ ДО ІСПИТУ**

1. Проблема періодизації й хронологічних меж „Нової історії країн Азії та Африки”.
2. Регіональні цивілізації Сходу, їх типологія і характеристика.
3. Причини відставання соціально-економічного і політичного розвитку країн Сходу від Заходу.
4. Прикметні риси азійського способу виробництва.
5. Роль системоутворюючих факторів у розвитку локальних цивілізацій Сходу.
6. Періодизація процесу становлення колоніальної системи та характеристика його етапів.
7. Методи експлуатації колоній та її наслідки до початку XIX ст.



8. Модернізація як прояв міжцивілізаційної взаємодії Заходу й Сходу.
9. Типи модернізації: „охоронна” модернізація і „модернізація – розвиток”.
10. Основні риси індійської цивілізації. Особливості особистісного генотипу індуса.
11. Цивілізаційні особливості китайського суспільства.
12. Базові цінності мусульманської цивілізації.
13. Реформи Силіма III як приклад „охоронної цивілізації”.
14. Шиїзм. Доктрина імамату.
15. Ментально-психологічний тип особистості пуштунів. „Пуштунвалі” та його роль в житті суспільства.
16. Ірак. Сірія. Ліван. Палестина у XVII – першій половині XIX ст.
17. Особливості японської соціокультурної системи. Гомогенність японського етносу.
18. Прикметні риси тропічноафриканської цивілізації.
19. Соціально-економічний та політичний розвиток Османської імперії у другій половині XIX ст. Режим зулюму. Перетворення імперії у напівколонію.
20. Економічний розвиток Китаю в останній третині XIX – на початку XX ст.
21. Повстання індонезійського народу проти колонізаторів під проводом Діпо Негоро (1825-1830рр.).
22. Криза режиму Токугава.
23. Боротьба народів басейну р. Конго проти колонізаторів у другій половині XIX – на початку XX ст.
24. Особливості соціально-економічного розвитку народів Тропічної і Південної Африки у XVIII-XIX ст.
25. Посилення колоніальної експлуатації Індії в останній третині XIX – початку XX ст.
26. Бабідські повстання 1848-1852 рр. в Ірані та їх історичне значення. Бегаїзм.
27. Боротьба сомалійського народу проти колоніального поневолення в кінці XIX – на початку XX ст.
28. Зовнішня політика Японії в останній третині XIX – на початку XX ст.
29. Внутрішня боротьба в таборі тайпінів. Розкол у 1857 р. та його наслідки для Тайпінської держави.
30. Російська революція 1905-1907 рр. і процес "пробудження Азії”.
31. Боротьба народів Західної Африки за незалежність в останній третині XIX – початку XX ст.
32. Політика „самопосилення” правлячих кіл Китаю (1860-1895 рр.) та її наслідки для країни.
33. Соціально-економічне і політичне становище Османської імперії в кінці XVIII – початку XIX ст.
34. Особливості соціальної структури османського суспільства в другій половині ХУП-ХУІІІ ст. Роль ісламу та яничарського корпусу.

35. Основні райони національного повстання в Індії в 1857-1859 рр.
36. Передумови та причини національного повстання 1857-1859 рр. в Індії. Діяльність ваххабітів.
37. Рухи „свадеші” і „сварадж” в Індії. Революційне піднесення 1906-1907 рр.
38. Формування колоніальної системи імперіалізму. Завершення розподілу світу та виникнення колоніальних імперій.
39. Англо-майсурські війни в другій половині XVIII ст. Основні форми колоніальної експлуатації Індії в другій половині XVIII – першій половині XIX ст.
40. Перший період танзимату в Османській імперії.
41. Причини Селянської війни тайпінів. її початок, рушійні сили та етапи. Історіографія проблеми.
42. Становище в таборі тайпінів 1857-1860 рр. Проект реформ Хун Женганя.
43. Виникнення „східного питання” та його загострення в першій половині XIX ст. Східна війна 1835-1856 рр. та її наслідки для Османської імперії.
44. Національно-визвольна боротьба єгипетського народу (1879-1882 рр.) під проводом Орабі-паші. Окупація Єгипту Англією.
45. Перший етап іранської революції. Доповнення до Основного закону.
46. Економічний та політичний розвиток Османської імперії в другій половині XVII – XVIII ст. Розклад військово-ленної системи.
47. Українсько-турецький договір 1669 р. та його значення. Створення Подільського ейялету.
48. Створення колоніального апарату англійського управління Індією (друга половина XVIII – перша половина XIX ст.)
49. Рух „нових” османів у Туреччині. Мідхат-паша. Конституція 1876 року та її значення.
50. Устрій і соціально-економічна політика тайпінської держави. „Земельна система Небесної династії” та її оцінка в історіографії.
51. Соціально-економічний та політичний розвиток Китаю у другій половині XVII – XVIII ст. Особливості соціальної структури і роль конфуціанства.
52. Селянське повстання в Кореї 1893-1894 рр. Поневолення країни Японією.
53. Боротьба Англії, Франції та Росії за вплив на Іран у першій половині XIX ст. Російсько-іранські війни.
54. Другий етап іранської революції. Причини поразки та історичне значення революції.
55. Проведення буржуазних реформ в Японії в кінці 60-70-х років XIX ст. „Рух за свободу і народні права”. Прийняття Конституції.
56. Початок перетворення Індії в англійську колонію. Боротьба Бенгалії за незалежність. Битва при Плессі та її наслідки.
57. Боротьба зусулів проти колонізаторів у 30-70-х рр. XIX ст. Чака Зулу.

58. Аграрна політика тайпінського уряду та її оцінка у історіографії.
59. Реформаторський рух у Китаї та причини його поразки (1895-1898 рр.).
60. Соціально-економічне й політичне становище Ірану у першій половині XIX. Особливості аграрних відносин. Шиїзм.
61. Завершення завоювання Індії британськими колонізаторами: захоплення Маратської конфедерації, Ассаму, Сінду та Пенджабу.
62. Повстання махдістів у Судані (1881-1898 рр.). Захоплення Судану англійськими колонізаторами.
63. Соціально-економічний розвиток імперії Моголів у другій половині XVII – першій половині XVIII ст. Національні і релігійні відносини.
64. Співвідношення соціально-політичних сил у ході китайської революції 1911-1913 рр.
65. Боротьба народів Коса та Басуто проти колонізаторів у XIX ст.
66. Робітничий і соціалістичний рух в Японії в кінці XIX – на початку XX ст.
67. Друга „опіумна війна”. Укладання Тяньцзінських і Пекінських договорів та їх наслідки для Китаю.
68. Поневолення Індонезії голландськими колонізаторами (друга половина XVII – перша половина XVIII ст.). Особливості голландської колоніальної системи.
69. Особливості зовнішньої політики Османської імперії в другій половині XVII – першій половині XVIII ст.
70. Виникнення буржуазно-національного руху в Індії. Утворення Індійського національного конгресу. Діяльність Б.Г. Тілака.
71. Наслідки політики британських колонізаторів в Індії в другій половині XVIII- першій половині XIX ст.
72. Антиімперіалістичне постання іхетуанів у Китаї. Заключний протокол 1901 р.
73. Визрівання революційної ситуації в Китаї (1905-1910 рр.). Маневри цінського двору та конституційний рух.
74. Соціально-економічний та політичний розвиток Японії в другій половині XVII – XVIII ст. Бусідо. Релігійно-ідеологічна система японського суспільства.
75. Партизанський етап боротьби повсталих мас Індії (1858-1859 рр.)
76. Народні повстання в Індонезії проти голландських колонізаторів, (друга половина XVII-XVIII ст.).
77. Англо-бурська війна 1899-1902 рр. Утворення ПАС.
78. Зовнішня політика Китаю в другій половині XVII-XVIII ст.
79. Повстання у Східній Англії та визрівання революційної ситуації в Османській імперії (1905-1907 рр.).
80. Боротьба ефіопського народу проти англійських та італійських колонізаторів. Битва під Адуа та її значення.
81. Антифеодальні повстання в Індії у другій половині XVII – першій половині XVIII ст. Причини розпаду імперії Моголів.
82. Насильницьке „відкриття” Японії та укладення нерівноправних

- договорів. Іноземна інтервенція 1862-1864 рр. і визрівання революційної ситуації.
- 83.Боротьба народів Східної Африки проти колонізаторів в останній третині ХІХ – початку ХХ ст.
  - 84.Виникнення „Об’єднаного союзу” та його революційна діяльність. „Три народних принципи” Сунь Ятсена.
  - 85.Соціально-економічний та політичний розвиток Японії в останній третині ХІХ - початку ХХ ст. Роль держави в індустріалізації країни.
  - 86.Реформи Амір Нізама в Ірані у середині ХІХ ст.
  - 87.Боротьба народів Південно-Західної Африки проти колонізаторів у другій половині ХІХ – початку ХХ ст.
  - 88.Причини революції в Китаї. Повстання в Учані та початок революції. Встановлення в Китаї республіки. Визвольна боротьба пригноблених народів.
  - 89.Аграрна політика британських колонізаторів в Індії (кінець ХVІІІ – перша половина ХІХ ст.)
  - 90.Перетворення Ірану в напівколонію. Зародження буржуазно-національного руху.
  - 91.Повстання в Стамбулі 1730 р.
  - 92.Боротьба Юань Шикая за встановлення диктатури. „Друга революція”. Поразка революції.
  - 93.Визвольна війна алжирського народу проти французьких колонізаторів під проводом Абд-аль Кадіра.
  - 94.Перетворення Китаю у напівколонію. Доктрина Хея.
  - 95.Занепад і поразка селянської війни тайпінів (1860-1864 рр.) Англо-франко-американська інтервенція проти тайпінів. Причини поразки повстання тайпінів.
  - 96.Масові антиколоніальні виступи в Індії в 1908 р. Процес Б.Г.Тілака.
  - 97.Похід тайпінів у центральні райони країни (1850-1853 рр.)
  - 98.Українсько-турецькі відносини в 50-70-х рр. ХVІІ ст. Чигиринські походи турецької армії та їх наслідки.
  - 99.Утворення Дурранійської держави, її політичний лад та соціально-економічні відносини.
  100. Японія напередодні і в роки I світової війни.
  101. Перші колоніальні захоплення європейських держав в Азії та Африці.
  102. Революційна боротьба народних мас Іранського Азербайджану 1908-1909 рр. Похід на Тегеран та його наслідки.
  103. Політика англійців в Індії у сфері культури та освіти (кінець ХVІІІ перша половина ХІХ ст.). Народні повстання в 30-50-х рр. ХІХ ст.
  104. Соціально-економічний розвиток, політичний лад і культура країн Сходу на початку нового часу. Причини відставання економічного розвитку країн Сходу від Заходу.
  105. Перша „опіумна” війна та її наслідки для Китаю.

106. Культура Японії другої половини XVII – початку XX ст.
107. Посилення колоніальної експлуатації Індії в останній третині XIX – початку XX ст.
108. Особливості соціально-економічного розвитку народів Тропічної і Південної Африки у XVIII-XIX ст.
109. Революція 1867-1868 рр. в Японії та її значення. Історіографія проблеми.
110. Предмет завдання й наукове значення курсу „Нова історія країн Азії та Африки”.
111. Криза режиму Токугава.
112. Боротьба матабеле і машона проти колонізаторів у 80-90-х рр. XIX ст.
113. Виступи індійських селян у 60-80-х рр. XIX ст. В.Б.Пхадке та його програма.
114. Другий етап танзимату. Посилення залежності Османської імперії від капіталістичних держав в 50-70-х роках XIX ст.
115. Початок і хід революції 1908-1909 рр. в Туреччині. Прихід до влади молодотурок.
116. Ідеологія бабідського руху в Ірані.
117. Реформи Мухамеда Алі в Єгипті. їх характер та наслідки для країни.
118. Завоювання Китаю маньчжурськими феодалами та його наслідки для країни.
119. Тріполітанська і Балканські війни. Туреччина в роки I світової війни.
120. Хун Сюцюань і його вчення. Підготовка повстання.
121. Соціально-економічний та політичний розвиток Сирії, Палестини, Лівану й Іраку в останній третині XIX – початку XX ст. та їх перетворення у напівколонії. Перший Арабський конгрес.
122. Основні риси соціально-політичного й економічного розвитку держав Індокитаю в останній третині XIX – початку XX ст..
123. Завершення завоювання Індонезії голландськими колонізаторами. Сутність „етичного” курсу. Національно-визвольний рух в останній третині XIX – початку XX ст.
124. Індія напередодні і в роки I світової війни.
125. Державні утворення у народів Тропічної й Південної Африки у другій половині XVII – першій половині XIX ст. Роль работоргівлі.
126. Перша англо-афганська війна та її наслідки. Реформи Шер Алі-хана.
127. Китай напередодні і в роки I світової війни.
128. Соціально-економічний і політичний розвиток Філіппін в останній третині XIX – початку XX ст. Визвольна боротьба.
129. Реформи Мухаммеда-бека Тарзі в Афганістані. Політичні програми молодого- і староафганців.
130. Суспільний лад й економіка народів Індонезії у другій половині

XVII ст.

131. Нова історія країн Азії та Африки у програмі середньої школи.
132. Реформи Махмуда II в Туреччині.
133. Друга англо-афганська війна та її наслідки. Угода Дюранда.
134. Методологічні аспекти вивчення курсу „Нова історія країн Азії та Африки”.
135. Культура Індії другої половини XVII – початку XX ст.
136. Основні риси соціально-економічного розвитку арабських країн Азії у XVIII – першій половині XIX ст.
137. Аравія у XVIII – першій половині XIX ст. Ваххабізм.
138. Політична роздробленість Дурранійської держави. Прихід до влади Дост Мухаммеда та його політика.
139. Культура Китаю другої половини XVII – початку XX ст.
140. Соціально-політичний та економічний розвиток Аравії в останній третині XIX – початку XX ст.
141. Африка на початку нового часу. Особливості соціально-економічних відносин. Державні утворення.

## Термінологічний словник

**Аграрна політика** – політика, пов'язана з суспільно-політичним розв'язанням земельного питання.

**Авторитаризм** – політична концепція і політична практика, в основу якої покладено зосередження монопольної чи значної більшості влади в руках однієї особи чи групи осіб; політичний режим, що занижує або виключає роль представницьких органів влади.

**Адат** – звичаєве право у мусульман.

**Асиміляція** – злиття одного народу з іншим шляхом засвоєння його мови, культури, національних звичаїв і традицій.

**Аскері** – правлячий стан військових в Османській імперії.

**Аяни** – місцева знать в Османській імперії не зв'язана з державною службою.

**Бакухан** – сьогунсько-князівське управління Японією.

**Бехаїзм** – релігійна течія в Ірані, що проповідувала необхідність поєднання науки і релігії, збереження соціального миру, освячувала приватну власність й осуджувала виступи проти влади.

**„Беян”**- дослівно „Одкровення”. Священна книга секти бабідів.

**Богдохан** – титул володаря цінського Китаю.

**Буддизм** – одна з трьох світових релігій, що виникла в Індії в середині I тис. до н. е. Суть її окреслена у вченні про чотири „святі істини”: 1) жити – означає страждати; 2) причина страждань – бажання; 3) щоб звільнитися від страждань, треба позбутися бажань; 4) шлях позбавлення бажань – дотримуватися вчення Будди.

**Бусідо** – дослівно „шлях воїна”. Кодекс честі самураїв.

**Вакфи** – землі, що належали мусульманським релігійним установам.

**Валі** – керівник провінційного управління в Османській імперії.

**Ваххабізм** – релігійна течія в ісламі, стержнем якої є уявлення про єдинобожжя: Аллах єдине джерело творіння. Тому слід повернутися до принципів первісного ісламу. Проповідує соціальну гармонію, братерство і

єдність усіх мусульман.

**Вестернізація** – вплив культури західноєвропейської цивілізації на інші країни.

**Веш** – звичаї періодичного переділу землі в афганців.

**Візир** – міністр уряду Османської імперії.

**Вуа** – титул імператора В'єтнаму.

**Геополітика** – концепція, що вбачає у політиці тієї чи іншої держави засадничу, визначальну роль географічних факторів: просторове розташування країни, розмір території, клімат, кількість і густоту населення.

**Гоміндан** – китайська політична партія, заснована 1912 р. Сунь Ятсеном для встановлення у Китаї республікансько-парламентської системи.

**Гулями** – дослівно „раби”. Назва вояків гвардійського кінного корпусу в Ірані, створеного в кінці XVI ст. за яничарським зразком, з християн, котрі прийняли іслам (переважно грузин).

**Дал халса** – сикхське військо.

**Даосизм** – одна з головних течій китайської філософії та релігії. Головні принципи викладені в трактаті „Дао-де цзин”, авторство якого приписують філософу Лао Цзи. Провідною ідеєю є вчення про Дао – сутність і першооснову світу, шлях, яким мають прямувати всі люди. Пізнати Дао, дотримуватися його принципів, злитися з ним – у цьому сенс, мета і щастя життя.

**Деса** – назва общини в Індонезії.

**Джагіри** – землі, що надавалися володарем Могольської імперії особам за військову службу, як правило представникам мусульманської знаті.

**Джаджмані** – система, що регулювала взаємовідносини общини землеволодільців з общинною адміністрацією, служителями культу, ремісниками і слугами общини в Індії.

**Джірга** – рада старійшин в афганських племен.

**Джізія** – подушний податок на немусульман.

**Дза** – назва японських цехів.



**Діван** – голова податкового відомства в імперії Моголів.

**Дівані** – державні землі в Ірані.

**Дідін** – поземельно-подушний податок у Китаї, запроваджений 1724 р.

**Діншуй** – подушний податок у Китаї.

**Дішуй** – назва поземельного податку в Китаї.

**Доктрина** – вчення, наукова або філософська теорія, система поглядів, керівна політична програма.

**Домініон** – термін, що застосовувався до самоврядних частин Британської імперії (переважно колишніх колоній переселенців). Вони були самостійними у внутрішніх справах, проте метрополія значною мірою зберігала контроль над їх зовнішньополітичними відносинами.

**Ейалет** – назва провінції в Османській імперії.

**Експансія** – одна з форм зовнішньої політики, спрямованої на розширення території країни шляхом приєднання чи поглинання сусідніх територій.

**Екстремізм** – прихильність в ідеології та політиці до крайніх поглядів і засобів у досягненні певних цілей.

**Ендогамія** – звичай укладання шлюбів всередині окремого соціального угруповання, напр. племені, касти.

**Етнос** – стійка, історично сформована на певній території спільність людей – плем'я, народність, нація,- що мають спільні риси, усталені особливості культури та психічного складу, а також усвідомлюють свою єдність і відмінність від інших подібних утворень.

**Зеамати** – ленні володіння в Османській імперії, котрі надавалися воїнам-сипахам і сановникам на час виконання ними службових обов'язків, що давали прибуток від 20 тис. до 100 тис. акче на рік.

**Зулюм** – страх, терор. Режим „зулюму” було встановлено султаном Абдул Хамідом II в Османській імперії в кінці XIX – на початку XX ст.

**Ідеологія** – сукупність поглядів, ідей, цілей та ідеалів людей, що характеризують їхню самосвідомість, відношення до дійсності та становище у конкретно-історичних умовах суспільного життя.

**Ікебана** – мистецтво створення букетів у Японії.

**Іляти** – селяни-кочовики в Ірані.

**Ільтізам** – право збору податків, яке здавалося на відкуп в Османській імперії.

**Імам** – духовний керівник, голова мусульманської общини.

**Імамат** – форма правління в мусульманських теократичних державах, коли верховний правитель – імам – поєднує світську і духовну владу.

**Імперія** – велика держава, утворена шляхом включення до свого складу територій інших держав, колоніальних володінь.

**Іслам** – одна з трьох світових релігій. Заснована 622 р. релігійним реформатором Мухаммедом. Священна книга – Коран. Головний принцип, а також головна молитва пов'язані з визнанням винятковості Бога Аллаха та його пророка Мухаммеда (таухід). До інших чотирьох вимог належать: намаз – щоденна п'ятиразова молитва; закят – податок на майно та прибуток, що встановлений шаріатом; ураза – щорічний піст упродовж місяця; хадж – паломництво до Мекки або Медини.

**Іудаїзм** – монотеїстична релігія, поширена головним чином серед євреїв; культ Ягве, бога племені Іуди, який відіграв основну роль у становленні давньоєврейської держави, перетворився з часом на загальнодержавний, а згодом і культ єдиного Бога.

**Каді** – мусульманський суддя.

**Каста** – ендогамна екстериторіально-соціальна група, яка усвідомлює свою спільність.

**Кизилбаші** – дослівно „червоноголовий”. В Ірані прихильники дервішського ордену Сефевіє, створеного на початку XIV ст. Носили чалму з 12 червоними смугами.

**Коллектор** – англійський чиновник в Індії, котрий поєднував у своїх руках функції цивільної, поліційної та судової влади на рівні округи.

**Коран** – головна священна книга мусульман, що регламентує релігійні обряди, морально-правові настанови, визначає норми поведінки

послідовників ісламу.

**Ламаїзм** – (від слова „лама” – монах, жрець) вітка буддизму, що визнає можливість подолання людиною страждань, ставши на шлях порятунку. Він полягає у необхідності дотримуватися певних норм поведінки, поволі позбавляючись від жадоби життя і наближаючись до стану нирвани. На відміну від класичного буддизму, велике значення надається зовнішній обрядовості і ритуалам, дуже подібних до магічних.

**„Лінія Дюранда”** – лінія проходження кордону між Афганістаном й Британською Індією, встановлена договором 1893 р.

**Мабікі** – дітовбивство батьками в часи голоду, що практикувалося в Японії.

**Мал** – земельна рента-податок, який повноправні общинники виплачували державі чи володільцю в імперії Моголів.

**Мамлюки** – гвардійці єгипетських володарів, котрих набирали з рабів. Фактично правили Єгиптом з 1718 до 1798 р. У 1811 р., за наказом паші Мухаммеда Алі, були знищені.

**Меджліс** – назва парламенту в Ірані, Туреччині й інших мусульманських країнах.

**Меморандум** – дипломатичний документ, у якому докладно висвітлені погляди уряду з будь-яких питань.

**Мецуке** – дослівно „прикріплене око”. Чиновники сьогуна, котрі поєднували поліційні функції з функціями контролю за діяльністю князів, чиновників й установ.

**Мименсіс** – сприйняття чужого досвіду і знань.

**Мілleti** – автономні релігійно-політичні утворення немусульманського населення в Османській імперії (візантійський, єврейський, вірменський).

**Мірасдари** – спадкоємні повноправні общинники в Індії.

**Модернізація** – вдосконалення, зміна, що відповідають вимогам сучасності.

**Монархія** – форма управління державою, за якою найвища влада цілковито або частково зосереджена в руках єдиної особи монарха і є здебільшого спадковою; держава з такою формою правління.

**Муджтахіди** – вчені-богослови в Ірані, котрі мали право трактувати Коран і шаріат, відповідно до існуючих порядків.

**Мультазім** – відкупник податків з державних земель в Османській імперії.

**Накама** – назва купецьких гільдій у Японії.

**Націоналізм** – теорія і практика етнічних і соціально-політичних відносин у суспільстві, які ґрунтуються на самоідентифікації нації у розв'язанні політичних, державних, економічних, соціокультурних проблем суспільного розвитку і які реалізуються у різноманітних формах діяльності.

**Національна ідея** – певний комплекс вірувань, національного світобачення і розуміння, своєрідний духовно-інтелектуальний потенціал нації.

**Національно-визвольний рух** – суспільно-політичний рух, учасниками якого є представники певної етнічної спільноти (племені, народності, нації), що ставлять за мету визволення своєї країни від чужоземного панування.

**Нація** – тип етносу, соціально-економічна і духовна спільнота людей з певною психологією і свідомістю, виникнення яких відбулося історично і яким властива стійка сукупність сутнісних характеристик.

**Османізм** – ідейно-політична доктрина „нових османів” і молодотурок, яка проголошувала усіх підданих султана „османами”.

**Панісламізм** – релігійно-політична ідеологія і рух за об'єднання всіх народів, що сповідують іслам. Головні ідеї сформулював діяч Джемаль ад-Дін-аль-Афгані.

**Пантюркізм** – доктрина, яка проголошує етнічну єдність всіх тюркських народів і підтримує їх політичне об'єднання під владою Туреччини в єдину державу Туран від Балкан до Сибіру.

**Панчаят** – сільська рада, що очолювала общину в Індії.

**Порта** – дослівно з французького „ворота”. Назва Османської імперії в Європі. Пішла від назви палацу, в якому перебував турецький уряд, „Баб-і-Алі” („Високі ворота”).

**Пашалик** – назва васальної землі в Османській імперії.

**Повстання тейшонів** – (Тай-шен – „Західні гори” – назва поселення у

Центральному В'єтнамі), повстання, яке розпочалося у 1771 р. і завершилося поразкою 1802 р. Очолювали брати Нгуєн. Рушійна сила – селяни, котрі прагнули до рівності у соціальних відносинах.

**Панарабізм** - політична доктрина, в основу якої покладена ідея спільності історичної долі, мови, релігії і культури арабських народів.

**Преах вонгса** – сім'я монарха і його родичі до п'ятого коліна у Камбоджі.

**Преліміарний мир** – попередня угода, за якою воюючі сторони визначають основні положення майбутнього мирного договору.

**Пурани** – обширні зводи міфів і легенд індуїзму.

**Райя** – дослівно „стадо”. Назва немусульманського населення в Османській імперії.

**Расизм** – політика, основу якої становить положення про фізичну і психологічну нерівноцінність людських рас, вирішальний вплив расових ознак на історію суспільства, одвічний поділ людей на „вищі” й „нижчі” раси.

**Ратифікація** – затвердження верховним органом державної влади міжнародного договору, який був підписаний уповноваженим представником даної країни.

**Революція** – докорінна якісна зміна, різкий стрибкоподібний перехід від одного якісного стану до іншого, від старого до нового в розвитку суспільства.

**Республіка** - форма політичного управління, де джерелом усіх видів влади є народ і вищі органи державної влади обираються громадянами на певний термін.

**Реформа** – перетворення, зміна, нововведення, перевлаштування в якійсь ділянці суспільного життя.

**Садразам (великий візир)** – керівник державного апарату Османської імперії.

**Сакоку** – політика „закриття країни” у Японії.

**Самураї** – у Японії члени привілейованого військового стану, світські

феодала (тотожний термінові „бусі” - воїн).

**Санкін котай** – система заложництва князів у Японії.

**Сатьягратха** – форма політичної боротьби, яка полягала у відмові від застосування насильства чи погрози застосування насильства за будь-яких обставин. Стратегію розробив діяч національного визвольного руху Індії М. Ганді.

**Свадеші** – одна з форм національно-визвольного руху в Індії, спрямована на розвиток національної промисловості. Зародилася у кінці 19 ст. для підтримки національного виробника, який страждав від конкуренції англійських товарів у боротьбі за індійський ринок.

**Сварадж** – політичне гасло національно-визвольного руху в Індії, яке вперше прийняв Індійський національний конгрес (ІНК) 1906 р. Радикальними прихильниками ІНК трактувався як здобуття повної незалежності, поміркованими – як надання самоврядування у межах Британської імперії.

**Союргал** – землі, що надавалися у володіння храмам, мечетям й іншим релігійним установам в імперії Моголів.

**Сегрегація** – обмеження соціально-економічних, політичних і особистих прав та свобод людини за мотивами расової чи національної належності; одна з крайніх форм расової і національної нетерпимості.

**Секуляризація** – обернення церковної власності у власність світську, приватну чи державну.

**Сетельмент** – особливий район (квартал) у деяких містах (т. зв. відкриті міста) Китаю у 19 – 20 ст., що виділявся іноземцям для поселення і ведення торговельно-промислової діяльності.

**Сикхи** – послідовники релігійно-реформаторського руху, що виник в Індії на території Пенджабу на поч. XVI ст. Засновником руху був поет і мислитель Нанак (1469 – 1539 рр.), який став першим наставником (гуру), організатором громади (хальсе). Проповідував віротерпимість, релігійне єднання, духовне самовдосконалення, соціальну і кастову рівність.

**Сінтоїзм** - культ давніх японських богів і духів.

**Сипахи** – назва вояків в імперії Моголів та Османській імперії.

**Система „примусових культур”** – запроваджувалася в Індонезії з початку 20-х рр. XIX ст. Передбачала примус селян Яви, замість виплати поземельного податку, засівати частину оброблювальних земель, визначеними владою сільськогосподарськими культурами.

**Сіонізм** – політичний рух, що виник наприкінці 19 ст. у середовищі східноєвропейських євреїв; в основі – брошура австрійського художника Т. Герця „Єврейська держава”, де сформульовані основоположні тези: існування в світі „єдиного єврейського народу”, його виключна роль у світовій історії, необхідність концентрації на одній території тощо.

**Сісінь** – політика „промивання мозгів” китайців, що проводилася урядом цінського Китаю.

**Суверенітет** – верховенство, повнота і зовнішня незалежність державної влади, які виявляються у відповідних формах будови та внутрішньої і зовнішньополітичної діяльності держави.

**Сура** – назва кожної з 114 частин, на які поділяється текст Корану.

**Сусухунан** – титул володаря держави Матарам (дослівний переклад „той, кому всі підкоряються”).

**Суфізм** – містична течія в ісламі, що поєднує ідеалістичну метафізику з аскетичною практикою. Його вчення передбачає можливість повільного наближення до Бога через містичну любов і злиття з ним.

**Сунна** – легенда ісламу, викладена у розповідях (хадісах) сучасників про вчинки, дії, висловлювання Мухаммеда.

**Сьогун** – (полководець) титул фактичних правителів Японії (1192 – 1867 рр.)

**Таїфа** – самоуправлінські територіально-виробничі колективи (общини), очолювані шейхами в Османській імперії.

**Теократія** – форма державного правління, за якої безпосереднім носієм влади вважається Бог, а її реалізація здійснюється переважно духівництвом, головою церкви і кліру.

**Тимари** – ленні володіння в Османській імперії, котрі надавалися воїнам-сипахам і сановникам на час виконання службових обов'язків, що давали прибуток від 3 тис. до 20 тис. акче на рік.

**Тіці** – дослівно „вершники в червоному”. Таємні агенти, котрі стежили за чиновниками, шеньші і поспільством у цінському Китаї.

**Тюа** – „військовий правитель” у В'єтнамі, у руках якого зосереджувалася державна влада.

**Улеми** – вищі мусульманські богослови в Османській імперії.

**Умма** – спільнота мусульман.

**Федаї** – жертвуючі своїм життям для виконання завдань керівництва общини. У ХХ ст. використовувалася як самоназва учасників визвольної боротьби.

**Фетва** – висновок експертів-богословів в Османській імперії про відповідність того чи іншого акту принципам шариату.

**Фікх** – ісламська доктрина про правила поведінки мусульман.

**Хадж** – відвідання Мекки мусульманськими прочанами, що супроводжується певними ритуалами та церемоніями; один з п'яти основних обов'язків мусульманина, який він може виконати.

**Халіса** – землі державного домену в імперії Моголів.

**Халіф** – намісник Аллаха.

**Халіфат** – мусульманська теократія, основана верховним правителем – халіфом, що поєднував світську та духовну владу.

**Хальсе** – сикхська община.

**Хамсая** – назва залежних племен в Афганістані.

**Харадж** – поземельний податок в Ірані та імперії Моголів, що складав 15-30 % зібраного врожаю.

**Хассе** – землі шахської сім'ї в Ірані.

**Цивілізація** – форма спільного життя людей, якій властиве відтворення власної матеріальної і соціально-політичної структури відносин на основі пріоритету притаманних їй духовних норм, цінностей, ідеалів і життєвих



цілей.

**Ціжень** – стан професійних вояків у цінському Китаї.

**Чіфти** – селянські земельні наділи в Османській імперії.

**Чіфтліки** – приватні земельні володіння в Османській імперії.

**Шаріат** – комплекс закріплених Кораном і сунною приписів, що визначають переконання, формують моральні цінності і релігійну совість мусульман, а також виступають джерелами конкретних норм, які регулюють їх поведінку.

**Шах** – в Ірані титул монарха (інколи йменувався шахиншах – цар царів.)

**Шіїти** – прихильники визнання Алі ібн Абі Таліба і його нащадків єдиними спадкоємцями пророка Мухаммеда; лише за ними визнають право на верховну владу – імамат.

**Юрта** – земля кочових племен в Ірані.

**Яничари** – дослівно „нове військо”. Створене в XIV ст. Становило собою регулярну піхоту. Спочатку комплектувалося з військовополонених, пізніше – з хлопчиків християнського населення Османської імперії або куплених на невольницьких ринках. Їх наvertsали в іслам, виховували в дусі фанатизму, суворої дисципліни і відданості султану.

**Яньдан** – назва угруповання євнухів у мінському Китаї XVI – перша половина XVII ст.

## Біографічний показчик

**Абдул-Хамід II** (1842-1918 рр.) – турецький султан у 1876-1909 рр. У 1876 р. під тиском Мідхата-паші, пов'язаного з товариством „нових османів”, запровадив Конституцію. Однак, незабаром розпустив парламент, скликаний на її основі, та встановив деспотичний режим „зулюм” (терор, страх, насилля). Своєю політикою пригнічення народів Османської імперії (погроми вірмен, греків та ін.) заслужив прізвисько „кривавого султана”. Внаслідок молодотурецької революції 1908 р., змушений був відновити Конституцію 1876 р. 27 квітня 1909 р., після придушення молодотурками контрреволюційного заколоту, Абдул-Хаміда II було арештовано. До 1912 р. утримувався під вартою в Салоніках, потім було перевезено до Стамбула, де і помер.

**Кан Ювей** (1858-1927 рр.) – китайський вчений, лідер руху за реформи в Китаї у кінці XIX ст. Походив з родини шеньші. У 1887 р. написав книгу „Датун шу” („Книга про Велике Єднання”). В ній висвітлювалася його соціальна теорія, яка містила критику китайського феодального суспільства та капіталістичного ладу Заходу. Кан Ювей висунув ідею ліквідації приватної власності та створення суспільства, заснованого на рівності. Навесні 1895 р. став на чолі руху за реформи в Китаї. Він написав меморандум до імператора, в якому визначав план реформ, що передбачали шляхи промислового, торговельного та культурного розвитку країни. У серпні 1895 р. створив клуб реформ Цинсюєхой (Асоціація посилення держави), в квітні 1898 р. – партію реформи Боюгохой (Союз захисту держави). В період „Ста днів реформ” Кан Ювей і його прихильники від імені імператора Гуансюя видали близько 60 указів про реформи. Після поразки партії реформаторів емігрував із країни. Перебуваючи за кордоном, був керівником конституційно-монархічної організації Баохуанхой (Союз захисту імператора), виступав проти революційного руху, який очолив Сунь Ятсен.

**Наороджі Дадабхайї** (1825-1917 рр.) – діяч індійського національного руху, публіцист, один із організаторів і лідерів партії Індійський

національний конгрес (1885 р.). Закінчив Елфінстонський коледж; першим серед індійців отримав звання професора (1854 р.). У 1855 р. виїхав у Велику Британію, де за сприяння „Індійської ліги” вів пропаганду необхідності реформ для Індії. У 1892 р. його було обрано до англійського парламенту від Ліберальної партії. В 1904 р. виступив на Амстердамському конгресі II-го Інтернаціоналу з критикою колоніальних порядків в Індії.

Програма Наороджі була програмою ліберального націоналізму та просвітництва. В своїх працях відкидав ідею повалення англійської національної влади шляхом масових виступів. Він висував вимогу самоуправління Індії в межах Британської імперії, якого можна досягти поступово, шляхом пропагандистського впливу індійських національних організацій на англійські ліберальні кола.

**Сунь Ятсен** (1866-1925 рр.) – китайський революціонер-демократ. Народився в селянській родині. 1892 р. закінчив медичний інститут у Гонконзі. З юнацьких років підтримував настрої, спрямовані проти правлячої в Китаї маньчжурської династії. У 1894 р. створив антиманьчжурську революційну організацію Сянчжунхай, яка в 1895 р. здійснила антицінський збройний виступ, що закінчився поразкою. Вимушений був емігрувати спочатку до Японії, потім до США та країн Західної Європи. Сунь Ятсен активно розробляв плани підготовки нових антиманьчжурських повстань в Китаї. В 1905 р. у Токіо під його керівництвом створюється всекитайська революційна організація Гунменхой. Її програмою стали розроблені ним „три народних принципи”: націоналізм, народовладдя, народне благоденство.

Після відречення маньчжурської династії від престолу (лютий 1912 р.) змушений був під тиском внутрішньої реакції та іноземних держав скласти президентські повноваження. Однак, продовжував боротися за становлення демократичного республіканського ладу, використовуючи для реалізації цієї мети партію Гоміндан. У період військової диктатури Юань Шикая створив в еміграції нову революційну організацію Чжунхуа геміндан (Китайська революційна партія). На початку 20-х рр. XX ст. очолював революційний

уряд Південного Китаю. По-новому трактував „три народних принципи”. Зіграв видатну роль в утворенні єдиного антиімперіалістичного фронту.

Після повернення на Батьківщину з еміграції в кінці грудня 1911 р. Сунь Ятсена обирають першим тимчасовим президентом Китайської республіки. Під його керівництвом розробляється демократична тимчасова Конституція Китаю.

**Тілак Балгангадхар** (1856-1920 рр.) – один з лідерів демократичного табору індійського національно-визвольного руху, вчений. За освітою юрист. Розпочав суспільно-політичну діяльність у 70-х рр. XIX ст. різко критикував колоніальний гніт англійської влади, виступав за самостійний розвиток Індії, брав активну участь у русі свадеші. Він одним із перших в індійському національному русі висунув ідею про необхідність використання всіх соціальних верств населення у визвольній боротьбі. Прагнув об'єднати учасників національного руху за допомогою релігійної свідомості. У 90-х рр. XIX – на початку XX ст. брав активну участь у діяльності Індійського національного конгресу (ІНК). У період революційного піднесення 1905-1908 рр. став загальнонаціональним лідером революційних демократів („радикалів”).

Тілак пропагував досвід революційної боротьби народів Росії, Ірландії та інших країн. Закликав до революційного повалення колоніальної влади, створення республіканського уряду „із представництв народу”. За антианглійську діяльність неодноразово засуджувався до тюремного ув'язнення; 1908 р. отримав вирок суду – 6 років заслання.

У 1914 р. брав активну участь в організації політичного руху за гомруль, (досягнення самоуправління Індії у межах Британської імперії).

**Юань Шикай** (1859-1916 рр.) – китайський військовий і політичний діяч. У 1865-1894 рр. – намісник у Кореї. В 2-й половині 90-х рр. XIX ст. – командир корпусу бейянської армії. 1898 р. підтримав реформаторський рух Кан Ювея, однак незабаром зрадив реформаторів. У 1899-1901 рр. перебував на посаді губернатора провінції Шаньдун, брав активну участь у ліквідації

іхетуанського повстання. В 1901-1908 рр. намісник столичної провінції Чжилі. Після початку Сінхайської революції, призначається Цінами на посаду прем'єр-міністра. Проводячи політику лавірування між революційним табором і монархією, зміцнив свої позиції, опираючись на бейянську армію та підтримку західних держав, після зречення Цінської династії добився відмови Сунь Ятсена від посади тимчасового президента на свою користь. Ліквідував у 1913 р. „другу революцію”, встановив у Китаї воєнну диктатуру. В грудні 1915 р. об'явив про свою ухвалу стати імператором, що викликало антимонархічний рух. У розпалі цього руху Юань Шикай раптово помер (є думка, що він прийняв отруту).

## Хронологічна таблиця

- 1587-1629 рр. – правління шаха Аббаса I в Ірані.
- 1595 р. – прибуття першої голландської торгівельної експедиції на чолі з Корнеліусом Хутманом в Індонезію, початок її завоювання.
- 1600 р. – створення англійської Ост-Індської компанії.
- 1602 р. – виникнення голландської Ост-Індської компанії.
- 1603 р. – встановлення сьогунату Токугави.
- 1614 р. – указ про заборону християнства в Японії.
- 1628-1644 рр. – селянська війна в Китаї.
- 1636 р. – указ про „закриття” Японії.
- 1644 р., червень – захоплення маньчжурами Пекіну. Проголошення володарювання Цінської династії.
- 1648-1652 рр. – піднесення антиманьчжурської боротьби у Китаї.
- 1652 р. – створення Голландією Капської колонії на півдні Африки.
- 1658-1707 рр. – правління Аурангзеба в імперії Моголів.
- 1667 р., листопад – укладення Бонгайського контракту; підпорядкування князівства Гова компанії.
- 1669 р. – прийняття українською державою протекції султана.
- 1671-1697 рр. – правління Галдана в Джунгарському ханстві.
- 1672 р., серпень – захоплення турками Кам’янця-Подільського.
- 1672-1699 рр. – існування Кам’янецького (Подільського) ейялету.
- 1674 р. – коронація Шіваджі Бхонсле незалежним володарем Махараштри.
- 1674-1678 рр. – збройне повстання в Матарамі на чолі з князем Трунуджайя.
- 1683 р. – розгром турецької армії під Віднем.
- 1684 р. – утворення Священної ліги.
- 1689 р., вересень – укладення Нерчинського договору між Китаєм і Росією.
- 1691 р. – включення Халги до складу Цінської імперії.
- 1699 р. – мирний конгрес у Карловиці.
- 1722 р. – афганське завоювання Ірану.
- 1727р. – укладення Кяхтинського договору між Китаєм і Росією.

1729 р. – вигнання афганців з Ірану Надір-ханом.

1730 р., вересень-листопад – повстання в Стамбулі під проводом Патрона Халіла.

1736 р. – проголошення Надір-хана шахом Ірану.

1740-1743 рр. – явансько-китайське повстання в Баталії проти голландських колонізаторів.

1747 р. – виникнення самостійної Афганської держави на чолі з Ахмед-шахом Дуррані.

1755 р. – вторгнення китайської армії у Джунгарію.

1756 р. – закриття китайських портів для іноземців.

1757 р. – указ імператора Цяньлуня про заборону торгівлі з європейцями в усіх китайських портах, окрім Гуанчжоу.

1757 р., червень – битва при Плессі.

1758 р. – підкорення маньчжурами Кашгарії.

1761 р. – битва при Паніпаті.

1764 р. – битва при Буксарі.

1765 р. – встановлення влади сикхів у Пенджабі; проголошення ними незалежної держави.

1767-1769 рр. – перша англо-майсурська війна.

1771-1802 рр. – селянське повстання тейшонів у В'єтнамі.

1773 р. – запровадження посади генерал-губернатора Індії.

1775-1782 рр. – перша англо-маратська війна.

1780-1784 рр. – друга англо-майсурська війна.

1783 р. – виникнення незалежної арабської держави Бахрейн.

1784 р. – закон про управління Індією.

1785-1855 рр. – життя і діяльність Діпо Негоро.

1788-1790 рр. – завоювання китайцями Аннаму.

1789-1807 рр. – правління султана Селіма III.

1790-1792 рр. – третя англо-майсурська війна.

1792-1796 рр. – реформи Селіма III в Османській імперії.

1793 р. – закон про запровадження постійного заміндарства.

1796- 1802 рр. – антиманьчжурське повстання „Білого лотоса” в Північному Китаї.

1796 р. – проголошення Ага Мохаммеда шахом Ірану; встановлення Каджарської династії.

1798 р., липень – битва біля пірамід, поразка єгипетських мамлюків.

1798-1801 рр. – окупація Єгипту військами Наполеона.

1799 р. – четверта англо-майсурська війна. Завоювання Майсуру.

1802 р. – початок правління династії Нгуєнів у В’єтнамі.

1803-1805 рр. – друга англо-маратська війна.

1804-1813 рр. – російсько-іранська війна.

1805-1849 рр. – правління Мухаммеда Алі в Єгипті.

1808 р. – утворення першої англійської колонії у Західній Африці (на узбережжі Сьєра-Леоне).

1808-1839 рр. – правління Махмуда II в Османській імперії.

1808-1883 рр. – життя і діяльність Абд аль-Кадіра.

1811 р. – перехід Індонезії під владу Англії.

1813 р. – скасування монопольного права Ост-Індської компанії на торгівлю з Індією.

1813 р., жовтень – укладання Гюлістанського мирного договору.

1814-1816 рр. – війна Англії за захоплення Непалу.

1817-1818 рр. – третя англо-маратська війна; захоплення Англією Маратської конфедерації.

1818-1828 рр. – правління вождя зулусів Чаки Зулу.

1820 р. – встановлення англійського панування над князівствами Персидської затоки.

1821-1823 рр. – турецько-іранська війна.

1825-1830 рр. – повстання під проводом Діпо Негоро проти голландських колонізаторів.

1826 р. – захоплення англійцями Ассаму.



1826 р., червень – ліквідація яничарського корпусу.  
1826-1828 рр. – російсько-іранська війна.  
1826-1834 рр. – боротьба Дост Мухаммеда за об'єднання Афганістану.  
1828 р. – заснування першої арабської газети „Єгипетські події”.  
1828-1829 рр. – російсько-турецька війна.  
1829 р. – укладення Адріанопольського мирного договору.  
1830 р. – запровадження системи „примусових культур” на Яві.  
1830-1846 рр. – боротьба алжирського населення проти французів.  
1831-1833 рр. – перша турецько-єгипетська війна.  
1833 р. – закон про скасування рабства у володіннях Британської імперії.  
1833 р. – ліквідація Ост-Індської компанії як торгової організації.  
1834-1863 рр. – правління в Афганістані Дост Мухаммеда.  
1837 р. – заснування релігійного ордену Сесунітів у Лівії.  
1837 р. – повстання під проводом Осію Хейхатіро в Осаці.  
1838 р., 16 грудня – поразка зулусів („День Дінгалана”) від бурів.  
1838-1842 рр. – перша англо-афганська війна.  
1839 р., листопад – початок реформ (танзимату) у Туреччині.  
1839-1840 рр. – друга турецько-єгипетська війна.  
1840-1842 рр. – перша „опіумна” війна.  
1841 р. – англо-іранський договір.  
1841 р., листопад – антианглійське повстання в Кабулі.  
1842 р., 29 серпня – укладення Нанкінського договору.  
1843 р. – захоплення англійцями Сінду.  
1844-1848 рр. – перший період бабідського руху.  
1845 р., грудень – 1846 р., лютий – перша англо-пенджабська війна.  
1847 р., липень – проголошення Республіки Ліберія.  
1848-1849 рр. – друга англо-пенджабська війна.  
1848-1852 рр. – бабідські повстання в Ірані.  
1848-1896 рр. – правління шаха Насер ед-Діна.  
1850 р. – страта Баба.

1850 р., грудень – перша перемога тайпінів над урядовими військами.

1850-1864 рр. – повстання тайпінів у Китаї.

1851 р., 11 січня – офіційне оголошення початку повстання тайпінів у Китаї.

1852 р., грудень – 1853 р., січень – захоплення тайпінською армією м. Ухань.

1853 р. – захід американської ескадри Перрі у бухту Урага.

1853 р. – повстання „Тріади” в Амої, Шанхаї й Тайвані.

1853 р., березень – зайняття тайпінами Нанкіну.

1853-1855 рр. – „Північний похід ” тайпінів.

1853-1856 рр. – Кримська війна.

1854-1858 рр. – укладення Японією нерівноправних договорів із західними державами.

1855 р. – завершено об’єднання Ефіопії.

1856 р. – анексія князівства Ауд; завершення завоювання Індії англійцями.

1856 р., лютий – указ султана про реформи (початок другого періоду танзимату).

1856-1870 рр. – реформи другого періоду танзимату.

1856-1920 рр. – життя й діяльність Бала Гангадхара Тілака.

1856р., червень – спалах міжусобиць в таборі тайпінів.

1857 р. – прийняття Конституції у Тунісі.

1857 р., 10 травня – збройний виступ сипаїв і цивільного населення в Мірутї (Мератх), початок повстання в Індії.

1857-1859 рр. – національне повстання в Індії.

1857-1860 рр. – друга „опіумна” війна.

1858 р., березень – захоплення англійцями м. Лакхнау, початок партизанської боротьби.

1858 р., травень – укладення Айгунського договору Китаю з Росією.

1858 р. червень – Тяньцзінські угоди.

1858 р., вересень – російсько-китайський Тяньцзінський договір.

1858 р., вересень – захоплення англійцями м. Делі.

1858 р., листопад – перехід Індії під управління корони.

1859 р. – „Кулелійський інцидент”.

1859-1862 рр. – повстання індиго в Східній Бенгалії.

1859-1869 рр. – будівництво Суецького каналу.

1860 р., жовтень – Пекінські угоди.

1860 р., листопад – укладення російсько-китайського Пекінського договору.

1860, 1862 рр. – походи тайпінів під проводом Лі Сючена.

1861 р. – перетворення Лаосу в британську колонію.

1861 р., листопад – державний переворот Гуна у Пекіні.

1861-1896 рр. – життя і діяльність Хосе Ріаля у Філіппінах.

1862 р. – завоювання афганцями Герату.

1862-1864 рр. – інтервенція західних держав проти Японії.

1863-1874 рр. – правління Лі Ха Ина в Кореї.

1864 р., липень – захоплення урядовими військами Нанкіна; кінець Тайпінської держави.

1864-1868 рр. – повстання „Няньдан” у Північному Китаї.

1865 р. – утворення організації „Нові османи”.

1866-1925 рр. – життя і діяльність Сунь Ятсена.

1867 р. – захоплення Францією Південного В’єтнаму.

1867-1868 рр. – агресія Англії проти Ефіопії.

1867-1868 рр. – революція „Мейдзі” в Японії.

1868 р. – встановлення британського протекторату над країною Басуто (Басутоленд).

1868-1878 рр. – правління еміра Шер Алі-хана.

1869 р. – відкриття Суецького каналу.

1871 р, березень – повстання алжирців під проводом Мухаммеда Мокрані.

1871 р. – напад США на Корею.

1873-1904 рр. – війна за підкорення Аче (Суматра).

1876 р., лютий – підписання на о. Канхва японо-корейського договору „про мир і дружбу”.

1876 р., грудень – проголошення Конституції в Османській імперії.

1877 р. – перший страйк робітників Індії на текстильній фабриці Нагпуру.

1878-1879 рр. – друга англо-афганська війна.

1878-1879 рр. – національно-визвольна боротьба зулусів проти Англії на чолі з Кетчвайо.

1878-1908 рр. – деспотичний режим Абдул-Хаміда II.

1879 р. – розгром Кетчвайо англійської армії.

1879 р. – фінансове банкрутство Османської імперії.

1879-1882 рр. – національно-визвольний рух в Єгипті на чолі з Арабі-пашою.

1880-1901 рр. – правління в Афганістані еміра Абдурахман-хана.

1881 р. – встановлення французького протекторату над Тунісом.

1881 р. – початок повстання Арабі-паші в Єгипті. Запровадження Конституції.

1881 р., грудень – укладення Туреччиною угоди з іноземними кредиторами (Мухарремський декрет).

1881-1898 рр. – повстання махдістів у Судані.

1882 р. – англо-єгипетська війна; окупація Єгипту Англією.

1884 р., червень – перетворення В'єтнаму у французький протекторат.

1884-1885 рр. – захоплення Німеччиною Того й Камеруну.

1884-1885 рр. – франко-китайська війна.

1885 р. – розподіл Центральної Африки.

1885 р. – укладення Тяньцзінського японо-китайського договору.

1885 р., червень – укладення Тяньцзінського франко-китайського договору.

1885 р., 28 грудня – заснування Індійського національного конгресу (ІНК).

1886 р. – перетворення Бірми в англійську колонію.

1887 р. – утворення Індокитайського Союзу.

1889 р. – укладення Уччяльського договору Ефіопії з Італією.

1889 р. – утворення Імперського (Шахіншанського) банку.

1889 р. – утворення товариства „Єднання і прогрес”.

1891 р. – „тютюновий бунт” в Ірані.

1891-1898 рр. – боротьба Саморі проти французів.

1892 р. – утворення Філіппінської ліги.

1893 р. – включення Лаосу до складу Французького Індокитаю.

1893 р. – угода Дюранда.

1893-1894 рр. – селянське повстання в Кореї.

1894 р. – створення „Товариства відродження Китаю”.

1894-1895 рр. – японо-китайська війна.

1895 р., жовтень – переворот у Кореї, вбивство королеви Мін.

1895р., квітень – укладення японо-китайського мирного договору в Сімоносекі.

1896 р., бере зень – перемога ефіопської армії над італійцями під Адуа.

1896 р., червень – укладення таємного китайсько-російського договору.

1896 р., червень – укладення російсько-китайського договору про союз і будівництво Китайсько-Східної залізниці.

1898 р. – „Сто днів реформ” у Китаї.

1898 р. – битва під Омдурманом.

1898р., березень – укладення російсько-китайського договору про оренду Ляодунського півострова.

1898 р., червень – проголошення незалежності Філіппін.

1898-1901 рр. – повстання іхетуанів Китаї.

1898-1906 рр. – визвольна війна філіппінців проти агресії США.

1899 р. – англо-єгипетська угода про кондомініум щодо Судану.

1899 р., вересень – проголошення США доктрини „відкритих дверей” у Китаї.

1899-1902 рр. – англо-бурська війна.

1899-1920 рр. – боротьба самалійців під проводом Мухаммеда бен-Абдалли Хасана.

1900 р., серпень – захоплення Пекіну військами 8 держав.

1900-1901 рр. – повстання в Ашанті.

1901 р., вересень – укладення Китаєм „заключного протоколу” з 8-ма державами.

1902 р., 30 січня – укладання англо-японського союзного договору.

1903 р. – надання Німеччині концесії на будівництво Багдадської залізниці.

1904 р. – вторгнення англійських військ до Тибету.

1904-1905 рр. – російсько-японська війна.

1904-1906 рр. – повстання готентотів і гереро.

1905 р., 5 вересня – укладення Портсмутського японо-російського мирного договору.

1905 р., липень – закон про поділ Бенгалії.

1905 р., листопад – встановлення японського протекторату над Кореєю.

1905 р., 13 грудня – початок іранської революції.

1905-1907 рр. – повстання „маджі-маджі”.

1905-1908 рр. – революційне піднесення в Індії.

1905-1911 рр. – революція в Ірані.

1906 р. – кампанія громадської непокори індійців у Наталі.

1906 р. – утворення Мусульманської ліги.

1906 р., грудень – затвердження „Основного закону” іранським меджлісом.

1906-1908 рр. – догуйланський рух під проводом Аюші у Зовнішній Монголії.

1906-1908 рр. – реформи Ци Сі у Китаї.

1907 р. – утворення в Єгипті Партії вітчизни.

1907 р., 31 серпня – англо-російська угода про розмежування сфер впливу в Ірані, Афганістані й Тибеті.

1907 р., січень – сформулювання Сунь Ятсеном „Трьох народних принципів”.

1907р., липень – договір Японії з Росією про розподіл сфер впливу в Маньчжурії.

1908 р. – оголошення Конго колонією Бельгії.

1908 р., 23 червня – контрреволюційний переворот в Ірані.

1908 р., липень – початок молодотурецької революції.

1908 р., липень – процес Тілака.

1908 р., травень – створення в Індонезії першої національної культурно-

просвітницької організації Буді Утомо (Висока мета).

1908-1909 рр. – молодотурецька революція.

1908-1909 рр. – Тебрізьке повстання.

1909 р. – закон про законодавчі ради в Індії.

1910 р. – місія Моргана Шустера в Ірані.

1910 р. – утворення британського домініону Південно-Африканський союз (ПАС).

1910 р., серпень – анексія Кореї Японією.

1911 р. – відміна закону про розподіл Бенгалії.

1911 р., 10 жовтня – Учанське повстання, початок революції в Китаї.

1911 р., 29 грудня – проголошення Китаю республікою.

1911 р., грудень – завершення іранської революції.

1911 р., грудень – проголошення незалежності Зовнішньої Монголії.

1911-1912 рр. – Тріполітанська війна між Туреччиною й Італією.

1911-1913 рр. – Сінхайська революція в Китаї.

1911-1914 рр. – боротьба Лівії проти Італії.

1912 р. – встановлення Іспанією і Францією протекторату над Марокко.

1912 р. – встановлення італійського панування над Лівією.

1912 р. – встановлення французького мандату над Марокко.

1912 р. – створення Африканського національного конгресу.

1912 р., 12 лютого – зречення маньчжурської династії.

1912 р., 10 березня – прийняття тимчасової Конституції Китайської республіки.

1912 р., серпень – виникнення партії Гоміндан (Національна партія) в Китаї.

1912 р., вересень – утворення в Індонезії товариства Сарекат іслам (Союз ісламу).

1912-1913 рр. – Балканські війни.

1913 р., листопад – російсько-китайська декларація про автономію зовнішньої Монголії.

1913 р., червень – перший Арабський конгрес у Парижі.

1913-1914 рр. – „Друга революція” в Китаї.

1914 р., серпень – оголошення Японією війни Німеччині.

1914 р., 2 листопада – вступ Туреччини у Першу Світову війну.

1914 р., листопад – захоплення японцями м. Ціндао.

1914 р., листопад – проголошення султаном Мехмедом V священної війни проти держав Антанти.

1914 р., грудень – встановлення англійського протекторату над Єгиптом.

1915 р. – окупація Ірану Росією та Англією.

1915 р., січень – висунення Японією Китаю „2 вимоги”.

1915-1916 рр. – геноцид проти вірмен в Османській імперії.

1916 р. травень – угода Сайкс-Піко між Англією і Францією про розподіл арабських країн Азії.

1916 р., – смерть Юань Шікая.

1916 р., грудень – прийняття закону про створення індонезійського „представницького” органу (фоськсраад).

1917 р., серпень – проголошення Китаєм війни Німеччині.



## **СПИСОК ОСНОВНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ**

### **ДО ВИВЧЕННЯ КУРСУ**

#### **І. ДЖЕРЕЛА:**

1. Практикум по истории стран Зарубежного Востока. – М., 1963.
2. Хрестоматия по истории международных отношений. – М., 1972.
3. Хрестоматия по новой истории, 1870-1918.– М., 1953. – Ч.2.
4. Хрестоматия по новой истории.- М.,1963,1965.- Т.1-2.
5. Юровская Е.Е. Практикум по новой истории / 1870-1917гг./-М.,1967.

#### **ІІ. ПІДРУЧНИКИ, ПОСІБНИКИ, ПРОГРАМИ:**

1. Антонова К.А. и др. История Индии.-М.,1973.
2. Бродський Р.М. Енольський З.А. Нова історія країн Азії та Африки / 1870-1918/-К.,1971.
3. Бродський Р.М., Енольський З.А. Нова історія країн Азії і Африки / 1971-1917 /.-Львів,1986.
4. Бютнер Т. История Африки с древнейших времен.-М.,1981.
5. Васильев Л.С. История Востока. – М., 1998.-т.1, 2.
6. Васильев А.М. История Саудовской Аравии.- М.,1982.
7. Гасратян М.А. и др. Очерки истории Турции.-М.,1983.
8. История Алжира в новое и новейшее время.-М.,1992.
9. История Афганистана.-М.,1982.
- 10.История Африки в XIX- начале XX века.-М.,1977;М.,1987.
- 11.История Востока. - М..1999-2005.-Т.ІІІ, ІV ( Кн..1-2).
- 12.История Вьетнама.-М.,1963.
- 13.История Ирана.-М.,1977.
- 14.История Индонезии: В 2-х т.- М., 1992.- Т.1.
- 15.История Кореи.-М.,2003.
- 16.История Китая.- М.,1998.

- 17.История Ливии в новое и новейшее время.-М.,1992.
- 18.История Нигерии в новое и новейшее время.-М.,1981.
- 19.История народов Восточной и Центральной Азии с древнейших времен до наших дней.-М.,1986.
- 20.История стран Азии и Африки в новое время.-М.,1989,1990.- Ч.1-2.
- 21.История Японии.- М.,1998.- Т.1.
- 22.Кузнецов Ю.Д. и др. История Японии.-М.,1988.
- 23.Луцкий Б.В. Новая история арабских стран.-М.,1966.
- 24.Массон В.М., Ромадин В.А. История Афганистана.-М.,1964-1965.-Т.1-2
- 25.Новая история арабских стран.-М.,1961.
- 26.Новая история Индии.-М.,1961.
- 27.Новая история Китая.-М.,1972.
- 28.Новая история стран Азии и Африки.-М.,1982.
- 29.Новая история стран Азии и Африки. В 3-х частях. Под ред. А.М. Родригеса.- М.,2004.- Ч.1-3.
- 30.Новичев А. История Турции. Эпоха феодализма / X-XV в./.- Л., 1963.
- 31.Новичев А. История Турции / 1853-1875/.-Л.,1978.-Ч.3.
- 32.Очерки новой истории Ирана / XIX – начало XX в./- М.,1978.
- 33.Очерки новой истории Японии / 1640-1817/.- М.,1958.
- 34.Розалиев Ю. Новая и новейшая история стран Азии и Африки.- М.,1988.
- 35.Ребрикова Н.В. Очерки новой истории Таиланда ( 1768-1917 ).- М.,1966.
- 36.Смирнов С.Р. История Судана.-М.,1968.
- 37.Мосяков Д.В., Тюрин В.А. История Юго-Восточной Азии. В 2-х ч. М.,2001-2003.
- 38.Цыпкин Г.В., Ягья В.С. История Эфиопии в новое и новейшее время.- М.,1989.
- 39.Левтонова Ю.О. Очерки новой истории Филиппин.- М.,1965.
- 40.Новая история Вьетнама.- М.,1980.
- 41.Всесвітня історія. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів.- К.,2000.

42. Новая история стран Азии и Африки: Программа курса. – Екатеринбург, 2003.

### *Ш.МОНОГРАФІЇ ТА СТАТТІ*

1. Дашкевич Я. Постмодернізм та українська історична наука //Україна крізь віки.- К.,2000
2. Алаев Л.Б. Империя: феномен или этап развития? // Вопросы истории / далі – ВИ/.-2000.-№ 4,5
3. Виноградов В.Н., Исламов Т.М. О состоянии изучения новой истории //Новая и новейшая история / далі – НиНИ/.-2000.-№ 4.
4. Ионов И.Н. Теория цивилизации : этапы становления и развития // НиНИ.- 1994.- № 4-5.
5. Петров А.Е. Перевернутая история.Лженаучные модели прошлого // НиНИ.- 2004.- № 3.
6. Поляков Ю.А. Как тразить многомерность истории // НиНИ.- 2003.- № 4.
7. Феномен восточного деспотизма. Структура управления и власти.- М.,1993.
8. Еремеев Д. Почему Восток отстал от Запада? // Азия и Африка сегодня / далі – АиАС/.- 1989.- № 7,9,11.
9. Зарубина Н.Н. Составляющие процесса модернизации : эволюция понятий и основные параметры // Восток.- 1998.- № 4.
- 10.Александров Ю.Г. О формационной специфике доколониальных восточных обществ // Народы Азии и Африки (далі – НаиА).-1988.-№ 12.
- 11.Восток в новое время : экономика, государственный строй.- М.,1991.
- 12.Малявин В.В. К типологии цивилизаций Запада и Востока // Проблемы Дальнего Востока / далі – ПДВ/.-1993.-№ 5.
- 13.Подберезский И.В. Знать и понимать человека Востока // НаиА.- 1994.- № 4.

- 14.Общественные движения и их идеология в докапиталистических обществах Азии: обсуждение // НаиА.- 1986.- № 3.
- 15.Рябченко Н. Исторический опыт народов Востока и глобальная цивилизация // АиАС.- 2004.- № 11.
- 16.Реснт О. Українська історична наука на порозі ХХІ століття: проблеми, пошуку // Його ж . У робітнях історичної науки.-К., 1999.
- 17.Рябченко Н. Исторический опыт народов Востока и глобальная цивилизация НАиАС. – 1004. – № 11.
- 18.Сухарчук Г.Д. Восток-Запад : историко-психологический водолраздел // ВИ.- 1998.- № 1
- 19.Чубаров В.В. Восток и Запад : единое и противоположное // НАиА.- 1988.- № 6.
- 20.Актуальные проблемы истории колониализма : « круглый стол» // НиНИ.- 1989.- № 4.
- 21.Закат империй : семинар // Восток.- 1991.- № 4-5.
- 22.Широков Г.К. Колониальная система //Восток.-1995.-№ 6.
- 23.Френкель М.Ю. К вопросу о периодизации колониализма в Африке // Восток.-2001.- № 2.
- 24.Мовчанюк П.М. Яванская народная война 1825-1830 гг.-М.,1969.
- 25.Беленький А.Б. Национальное пробуждение Индонезии.-М.,1965.
- 26.Васильев Л.С. История религий Востока.-М.,1983.
- 27.Васильев Л.С. Что такое «азиатский способ производства» ? // НАиА.- 1988.- № 3
- 28.Алаев Л.Б. Южная Индия. Социально-экономическая история ХІУ-ХУШ вв.- М.,1964.
- 29.Алаев Л.Б. Типология индийской общины // НАиА.- 1971.-№ 5.
- 30.Алаев Л., Тихонов Ю. Ваххабиты в Британской Индии //АиАС.-2001.-№ 3.
- 31.Антонова К.А. Английское завоевание Индии в ХУШ веке.-М.,1958.
- 32.Ванина Е.Ю. Идеи и общество в Индии ХУІ-ХУШ веков.- М.,1993.
- 33.Ерофеев Н.А. Английский колониализм в середине ХІХ в.- М.,1977.

34. Лосев Ю.И. Англо-индийские торговые и политические отношения в 1600-1630 годах // ВИ.- 2003.- № 4.
35. Индуизм. Джайнизм. Сикхизм : Словарь.- М.,1996.
36. Народное восстание в Индии 1857-1859 гг. / Сб. ст.-М.,1957.
37. Рейснер И .М. Народные движения в Индии в XVI-XVIII вв.- М.,1961.
38. Чичеров А.И. Экономическое развитие Индии перед английским завоеванием и торговля в XVI-XVIII вв.-М.,1965.
39. Семенова Н.И. История сикхского движения.- М.,1963.
40. Шаститко П.М. Нана Сахиб.-М.,1967.
41. Стужина Я.П. Китайское ремесло в XVI-XVIII вв.-М.,1970.
42. Внешняя политика государства Цин в XVIII веке.-М.,1977.
43. Государство и общество в Китае / Сб. ст.- М.,1978.
44. Васильев Л.С. Культы, религии, традиции в Китае.-М.,1970
45. Васильев Л.С. Некоторые особенности мышления, поведения и психологии в традиционном Китае // Китай : традиции и современность.- М.,1976.
46. Сидихменов В.Я. Манчжурские правители Китая.-М.,1985.
47. Социальная структура Китая : XIX – первая половина XX в.-М.,1990.
48. Ипатов А.С. Патриотическое движение на юге Китая в середине XIX века.-М.,1976.
49. Ипатов А.С. «Именем неба восстановим справедливость» // ПДВ.-1993.- № 4.
50. Илюшечкин В.И. Крестьянская война тайпинов.-М.,1967.
51. Анисимов А.Л. Россия и США во время второй «опиумной» войны.1856-1860 гг. //НиНИ.-2000.-№ 4.
52. Социально-экономические и политические проблемы Китая в новое и новейшее время.- М.,1991.
53. Блешо Э. Джихад и универсальные ценности // Восток.- 1999.- № 3.
54. Иналджик Г. Османська імперія. Класична доба. 1300-1600.-К.,1998.
55. Еремеев Д.Е. Ислам : образ жизни и стиль мышления.- М.,1990.

56. Дулина Н.А. Османская империя в международных отношениях / 30-40-е годы XIX в./.-М.,1980
57. Малашенко А.В. Мусульманская цивилизация : движение и инерция //Восток.- 1994.- № 4.
58. Мейер М.С. Османская империя в XVIII веке : черты структурного кризиса.- М.,1991.
59. Петросян Ю.А. Османская империя : могущество и гибель.-М.,1990.
60. Шеремет В.И. Становление Османской империи XIII-XVI вв. //НиНИ.- 2001.-№ 1.
61. Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко. - Нью-Йорк. 1985.
62. Кинросс Л. Расцвет и упадок Османской империи.- М.,1999.
63. Нариси з історії дипломатії України.-К.,2001.
64. Дулина Н.А. Танзимат и Мустафа Решид-паша.-М.,1984.
65. Тодорова М.Н. Англия, Россия и танзимат / вторая четверть XIX в./ М.,1983.
66. Анаркулова Д.М. Социально-политическая борьба в Иране в середине XIX в.-М.,1983.
67. Арабаджян З.А. Иран : власть, реформы, революции ( XIX-XX века ).- М., 1991.
68. Иванов М.С. Антифеодальное восстание в Иране в середине XIX в.- М.,1982.
69. Кузнецов Н.И. Иран в первой половине XIX в.-М.,1983.
70. Ланда Р.Г. Исламский фундаментализм //ВИ.-1993.-№ 1.
71. Керимов Г.М. Шариат и его социальная сущность.-М.,1978.
72. Кудрявцев А.В. Коран и его мир // Восток.- 1992.- № 5.
73. Сандбаев Т.С. Ислам и общество.-М.,1978.
74. Века неравной борьбы.-М.,1967.
75. Рейснер И.М. Развитие феодализма и образование государства у афганцев.- М.,1954.
76. Халфин Н.А. Афганистан завоевывает независимость //ВИ.-1980.-№ 6.

- 77.Миронов Л. «Пуштунвали» - кодекс чести и достоинства //АиАС.-1995.-№ 10.
- 78.Байба О. Саудовская Аравия. Ваххабитский ислам и власть //АиАС.-1993.- № 11.
- 79.Гальперин А.Л. Очерки социально-политической истории Японии в период позднего феодализма.-М.,1963.
- 80.Искендеров А.А. Токугава Иэясу // ВИ.- 2004.- № 3.
- 81.Гришелева Л.Д., Чегодарь Н.И. Японская культура нового времени : эпоха Мэйдзи.- М.,1998.
- 82.Рубель В. Походження самурайського стану в середньовічній Японії //Наукові записки Києво-Могилянської академії.-К.,1998.-Т.3.
- 83.Спеваковский А.Б. Самураи – военное сословие Японии.-М.,1981.
- 84.Лещенко Н.Ф. Социально- экономические и природные факторы динамики численности населения Японии в период Токугава //Восток.- 2001.-№1.
- 85.Маркарьян С.Б., Молодякова Э.В. Истоки и корни японской национальной культуры // ПДВ.- 1994.- № 3.
- 86.Светлов Г.Е. Путь богов / синто в истории Японии/.-М.,1985.
- 87.Светлов Г.Е. Синто : история и современность // НиНИ.- 1992.- № 5.
- 88.Сигэки Т. Мэйдзи исин / пер. с япон./-М.,1959.
- 89.Молодяков В.Э.Консервативная революция в Японии : идеология и политика.-М.,1999.
- 90.Молодяков В.Э. « Реставрация», « революция» или...? ( К вопросу о характере Мэйдзи исин в контексте мировой истории ) // Восток.- 2002.- № 3.
- 91.Африка : Энциклопедический справочник.- М.,1986.- Т.1-2.
- 92.Киселев Г.С. Доколониальная Африка. Формирование классового общества.-М.,1985.
- 93.Ланге П.В. Континент коротких теней.- М.,1990.

94. История национально-освободительной борьбы народов Африки в новое время.-М.,1976.
95. Хмелева Н.Г. Вооруженная борьба алжирского народа за независимость в XIX веке.-М.,1986.
96. Абрамова С.Ю. Африка: четыре столетия работорговли.-М.,1978.
97. Волков М. Африка. Корни отсталости //АиАС.-1988.-№ 4.
98. Иванов Ю.М. Проблемы феодальных отношений в доколониальной Тропической Африке //НаиА.-1973.-№ 3.
99. Парфенов И.Д. Колониальная экспансия Великобритании в последней трети XIX века .- М.,1991.
100. Первоначальное накопление капитала в Европе и Восток: XVI- XVIII века. Обсуждение // НаиА.- 1988.- № 1.
101. Тарвердова Е.А. Борьба народных масс Магриба против колонизаторов в XIX – начале XX века //ВИ.-1978.-№ 12.
102. Шкляж И.М. Британская колониальная политика в Южной Африке. Конец XVIII- первая четверть XIX в. //ВИ.-1983.-№ 12.
103. Шкляж И.М. Рабовладение и белая община Капской колонии : конец XVIII- начало XIX века // НаиА.- 1998.- № 5.
104. Мнацакян М.О. Колониализм и его исторические формы.-М .,1976.
105. Чистозвонов А.Н. Генезис капитализма : проблемы методологии.- М.,1985.
106. Молодякова Э.В., Маркарьян С.Б. Опыт столетней модернизации Японии // Восток.- 1993.- № 2.
107. Михайлова Ю.Д. Общественно-политическая мысль Японии : 60- 80-е годы XIX в.-М.,1991.
108. Михайлова Ю.Д. Европейские и дальневосточные концепции в идеологии «Движения за свободу и народные права « в Японии / 1870-80-е годы/ //НаиА.-1987.-№ 6.
109. Балакин В. К 100-летию японо-русской войны ( 1904-1905 ) : урок для современных политиков // ПДВ.- 2004.- № 2.



110. Бедняк И.С. Япония в период перехода к империализму.-М.,1962.
111. Овчинников В.В. Ветка сакуры.- М.,1988.
112. Иванова Т.Д. « Дело об оскорблении трона».-М.,1972.
113. Гневушева Е.И. Учредительная конференция Индийского национального конгресса //НаиА.-1979.-№ 3.
114. Гольдберг Н.М. Очерки по истории Индии. Национально-освободительное движение в новое время.-М.,1965.
115. Киреев В.С. Каста и деятельность ростовщиков и банкиров в колониальной Индии // Восток.- 2004.- № 1-2.
116. Национально-освободительное движение в Индии и деятельность Б.Г.Тилака / Сб. ст.- М.,1958.
117. Райков А.В. Пробуждение Индии.-М.,1968.
118. Революционный процесс на Востоке : история и современность . М.,1982.
119. Борох Л.Н. Союз возрождения Китая.-М.,1971.
120. Белов Е.А. Учанское восстание в Китае / 1911 г./.-М.,1971.
121. Белов Е.А. О вводе русских военных отрядов в Китай в 1911-1913 гг. //ПДВ.-1998.-№ 1.
122. Жуков В.В. Китайский милитаризм10-20-е гг. XX века.- М.,1983.
123. Ефимов Г.В. Буржуазная революция в Китае и Сунь Ятсен /1911-1913 гг./ . Факты и проблемы.-М.,1974.
124. Кузнецов В.С. Синьхайская революция в Китае // ВИ.- 2004.- № 10.
125. Кузнецов В.С. Юань Шикай // ВИ.- 2002.- № 8.
126. Кузнецов В.С. Императрица Цы Си // ВИ.- 2003.- № 12.
127. Москалев А. Национализм в понимании Сунь Ятсена //ПДВ.-1999.-№2.
128. Непомнин О.Е. Социально-экономическая история Китая / 1864-1894 гг./.- М.,1974.
129. Непомнин О.Е. Социально-экономическая история Китая / 1894-1914 гг./.-М.,1984.
130. Калюжная Н.М. Восстание ихэтуаней / 1898-1901/.- М.,1978.

131. Тихвинский С.Л. Реформы и революции в Китае //НиНИ.- 1999.- № 2
132. Агаев С.Л. Иран в прошлом и настоящем.-М.,1981.
133. Агаев С.Л. Иранская революция 1905-1911 гг. //НаиА.-1975.-№4.
134. Генис В.Л. Кавказские боевики в Персии : 1909-1911 годы // ВИ.- 1997.- № 5.
135. Годс М.Р. Иран в XX веке : политическая история.- М.,1994.
136. Иванов М.С. Иранская революция 1905-1911 гг.-М.,1957.
137. Ланда Р.Г. Мусульманский мир и Первая мировая война // Восток.- 2004.- № 1.
138. Дорошенко Е.А. Шиитское духовенство в двух революциях 1905-1911 и 1978-1979 годов.- М.,1998.
139. Мирошников Л.И. Иран в первой мировой войне.-М.,1964.
140. Чапкевич Е.И. Большевики и буржуазные революции в Азии начала XX века.-М.,1985.
141. Алиев З. Турция в период правления младотурок.1908-1918.-М.,1972.
142. Лундшвейт Е.Ф. Турция в годы первой мировой войны 1914-1918 гг.- М.1966.
143. Моисеев П.П. Турция : от колониальной экономики империи к хозяйственной самостоятельности республики // Восток.- 2002.- № 2.
144. Петросян Ю.А. Младотурецкое движение.-М.,1971.
145. Старченков Г. Турция. Двести лет вестернизации //АиАС.- 2000.- № 6
146. Фадеева И.Е.Мидхат-паша.-М.,1977.
147. Шпилькова В.И. Младотурецкая революция 1908- 1909 гг.- М..1977.
148. Мендельсон В. Англо-русские противоречия в Афганистане в начале XX века //Исторические записки.-М.,1983.
149. Очильдиев Д.А. Очерки борьбы афганского народа за национальную независимость и внутренние реформы / 1900-1914 /.-Ташкент,1967.
150. Халфин Н.А. Провал британской агрессии в Афганистане / XIX в.- начало XX в./.-М.,1959.

151. Котлов Л.Н. Становление национально- освободительного движения на Арабском Востоке.- М.,1975.
152. Лазарев М.С. Крушение турецкого господства на арабском Востоке / 1914-1918/.- М.,1960.
153. История и экономика стран Арабского Востока /Сб. ст. М.,1973.
154. Юго-Восточная Азия в мировой истории.-М.,1977.
155. Вьетнам в борьбе.-М.,1987.
156. Козлова М.Г. Английское завоевание Бирмы.- М.,1972.
157. Кошкин А.А. Первая мировая война и Восток //НиНИ.-1998.-№ 5.
158. Кошелев В.С. Египет : от Ораби-паши до Саада Заглула,1879-19234 годы.- М.,1992.
159. Зусманович А.З. Империалистический раздел Африки.-М.,1959
160. Вяткина Р.Р. Создание Южно-Африканского Союза.-М.,1976.
161. Давидсон А. Сесил Родс. Строитель империи.-М.-Смоленск,1998.
162. Кобищанов Ю. Битва при Адуа //АиАС.-1996.-№ 8.
163. Колониальное общество Тропической Африки : взаимодействие цивилизаций. Сб. ст.- М.,1993.
164. Ланда Р.Г. Формы антиколониальной борьбы в Алжире / Конец XIX – начало XX века/ //НаиА.-1977.-№ 1.
165. Никитина И.А. Захват бурских республик Англией / 1889-1902/.- М.,1970.
166. Пономарев А.К. Герои Африки.-М.,1976.
167. Субботин В.А. Страницы английской имперской истории: Китчинер //Восток.-2001.-№ 2.
168. Цыпкин Г.В. Ефиопия от раздробления до политической централизации / Вторая половина XIX – начало XX века/.-М.,1980.
169. Культура народов Зарубежной Азии и Океании.- Л.,1969
170. Щипаев В.И. Колониальное закабаление Кореи японским империализмом / 1895-1917/.-М.,1964.

171. Тюрин В.А. Колониализм и традиционное общество : яванский вариант // Восток.- 1998.- № 2.
172. Тягай Г.Д. Формирование идеологии национально-освободительного движения в Корее.- М.,1983.